

UÁPU

Guk *guapu* eta *guapi* erabiltzen genituen pertsonen aurpegiaren edertasuna eta dotoretasuna aditzera eman nahiz. Gaurko gazteek *uapu* esaten dute, zerbait, hots, gauza nahiz tresnaren bat polita, ederra, dotorea dela adierazteko. *Ordenadore uapu erosizu* (Ordenadore dotorea erosi duzu).

UBAROI

Ur sakonera (“profundidad”). *Ugaroi* ere esaten da. Sinonimoa, *sondi*. *Besiutan eronun ezin zan asi*. *Lelengo ze ubaroi euan jakin bizan* (Bisigutan edonon ezin izaten zen hasi. Lehenik, leku hartako sakoneraren berri jakin behar zenuen).

“Ubaroire sondi. Sondi ettea zixuzenin, “ze ubaroi da?” preuntatezan besiutan. “Ze sondara?”, esateko, “ze ubaroi da?”. “Onenbeste braza”, ordun brazak ixatezin-de”. (Basterretxea Irusta Jon).

(*Ubaroi* da sakonera. Sakonera neurtzera zindoazenean, “ze ubaroi dago?” galdetzen zen bisigutan. “Ze sakonera dago?” esateko, “ze ubaroi dago?” . “Honenbeste braza”, garai hartan brazatan neurtzen baitzen).

UBÉ DIEZIOTXO

Espainiako armadako itsasontziaren izena: *V18*. Gure kostaldean arrasteko txalupen lana (sareak, sareen mailak, arrainaren neurria...) kontrolatzen aritzen zen Espainiako armadako txalupa. Garai batean oso sonatua izan zen. *V18* txalupak ez harrapatzea zen helburua. Horrek esan nahi zuen legez kanpoko sare mailak erabiliz, debekatutako arraina (neurri txikikoa) harrapatzen zela. *V18-k Pasaiko pareja bat atrapa eida malla txikixaz arrantzan* (*V18* txalupak Pasaiko bikote bat harrapatu omen du maila txikiko sareaz arrantzan ari zela).

UBERAKO APAXUK

Hegaluzearen arrantzan, “ehizean” (*kazan*) deituriko eran, txalupa martxan zihoala aparailu bat baino gehiago uretaratzen zituzten. Horietako aparailu batzuk, atzeko karelean lotuta joaten ziren; horiei deitzen zitzairen *uberako apaxuk*.

“Atunetan eotendi apaxuk. Kazan ezpetak eoten-di bi; gero xerkiuak esateakue aurreko txikixauai. Atzin eotezan palo luze bat, eta arei esateakon penoleku, penoleko apaxu. Da uberakuk ixatezin-ba atzeko errebueltan eotezinak: motzak, apaxo motzak. Bestik ixatezin luzik, eta oneik motzak: uberako apaxuk. Oneik kaelai amarrata, kaelin lotute jutezin”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Hegaluzearen arrantzarako aparailu bat baino gehiago behar izaten dira. “Ehizean” *ezpetak* bi; gero, *xerkiuak* deitzen zaie aurreko txikiagoei. Atzean egoten zen makila luze bat, eta hari *penoleku* esaten zitzaion, *penoleko apaxu*. Eta *uberakuk* izaten ziren txaluparen atze-atzean egoten zirenak: *motzak*, aparailu *motzak*. Gainontzekoak luzeak ziren, eta hauek *motzak: uberako apaxuk*. Hauek karelari amarratuta, karelean lotuta joaten ziren).

UBERI

Ubera (“estela”). Itsasontziak, martxan doala, uretan uzten duen arrastoa. Baita abiaduran doan zernahi ibilgailuk ere. *Abixaran dun trena-pe uberi lagaten dau* (Abiadura handian doan trenak ere ubera uzten du). *Txalopi zemat eta andixaua ixan, ubera andixaua lagakorau* (Txalupa zenbat eta handiagoa izan orduan eta ubera handiagoa utziko du).

UBILLE

1.- Zurrunbiloa (“remolino”). Bermeon *errebornue* eta *ubilladie*. *Arrantzalik otzin sumaten dabe arraňak ataten daben ubille* (Arrantzaleek berehala ohartzen dira arrainak ateratzen duen zurrunbiloaz). *Bafor andixan motorra martxan ipiňittakun elizik ubill andixe ataten dau*

(Txalupa handiaren motorra martxan jarritakoan helizeak zurrumbilo handia ateratzen du). *Boa eiñddakun erramu-pe ataten dau ubille* (Boga egitean arraunak ere sortzen du zurrumbiloa).

2.- *Ubillke*. Behin eta berriz, etengabe zurrumbiloa eraginez doan arrain sarda; gehienetan hegaluzea, hegalaburra, txitxarro handia (“banco de peces en marcha que va produciendo continuos remolinos”). *Lantzoï banari ikusiendun martxa guztin, eta atzetik atun barbala ubillke* (Botakar multzoa ikusi genuen abiadura bizian, eta atzetik hegaluze sarda etengabe zurrumbiloa eraginez).

UBILLEUE

Txitxarro handien multzoa. Txitxarro handien multzoak ur azaletik hurbil doanean ateratzen duen zurrumbiloa ere berba honekin (*ubilleue*) adierazten dute, baina, bai txitxarro handi multzoa bera ere (Ikus, *txitxarro andixe*). *Ubillue ikusten gendunin danok aetten atzetik juten giñan* (Txitxarro handien multzoak eragindako zurrumbiloa ikusten genuenean, denok haren etzetik joaten ginen).

Ur azalean txitxarro handiak sortutako erresaka edo zurrumbilo hori ikus dadin, milaka tonak joan behar dira martxan, baina ez ur azal-azalean, braza batzuk beherago baizik.

“Ubillueak-eta amattuzin neu itxosa sartu aurreko urtin. Famauzin Iñazio Mari Iñazio Lakaneku-te, orretteik txalopok, Bustio-ta. Danak ezin juten. Jutezin Kontzeziñoi bueltan. Ori txitxarro andixoi atrapatezan en jeneral Santardetik eta alakure bittartin, Kijonea bittartin, ortxe senaran. Txitxarro atrapa ta urrengoko eunin etortezin andixeik, aurri betebete eiñdde txitxarroz. Da ori txitxarruoi atrapatezan treñaz da tretzakiñ-be bai”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(*Ubillueak* bukatu ziren ni itsasora joaten hasi aurreko urtean. Trebeak ziren *Iñazio Mari Iñazio* Lakaren txalupa-eta, txalupa horiek, *Bustio* ere bai. Denak ez ziren horretan aritzen. Joaten ziren Ama Birjinaren Sortze Garbi jaiaren inguruan. Txitxarro handi hori gehienetan harrapatzen zen Santandertik eta hona, Gijonera bitartean, senaia horretan. Txitxarroa harrapatu eta biharamunean itzultzen ziren handik, txaluparen aurreko alde guztia txitxarroz josita. Txitxarro hori sarek harrapatzen zen, eta bai tretzekin ere).

UÉLA

Uhala (“cinturón”, “correa de cuero”). *Pobre-pobrik zinak, prakak beti sokiaz amarraten zittuezen. Guk uelaz, topaten gendunin; uelik topaten ez gendunin geu-pe sokiaz* (Oso pobreek galtzak sokaz lotzen zituzten gerrian. Guk uhalaz, aurkitzen genuenean; uhalik aurkitzen ez genuenean guk ere sokaz). Beste bi hitz ere erabiltzen genituen honen sinonimoak: *zintxuroi* eta *gerriku*.

Gure etxin uela topati ixatezan problemi. Uela topatezedunin, prakak aetteaz amarra ta kalea. Au uelau zeñenara? preuntakozendun bai! Pentsabez. Jantzi tte albaitt ariñen kalea.

(Gure etxean gerrikoa aurkitzea izaten zen arazoa. Aurkitzen zenuena harekin galtzak lotu eta kalera. Ez ginen hasten “gerriko hau norena da?”, galdezka; ezta pentsatu ere. Gerrian ipini albait azkarren eta kalera).

Gure aurreko belaunaldikoek uhalaz jo ere egiten omen zuten. Gure garaian ere inoiz entzun izan genuen, baina, hori eta antzeko ohitura ankerrak indarra galduz joan ziren, zori onez.

UGARIXE

Ugaria (“abundante”). *Sasoi baten antxobi ugarixe ixantzan. On ostea, antxobaik ukisi-bez* (Garai batean antxoa ugari egon zen. Orain berriz, antxoarik ikusi ere ez).

UGARITTU

Ugaldu (“aumentar en número”). *Gure sasoin sagu asko ugarittu zan. Da eskerrak katuai; bestelaik eztatt ze pasako zan* (Gure garaian sagua asko ugaritu zen. Eta eskerrak katuei; bestela, ez dakit zer gertatuko zen). *Ordun besiue ugarittu zan asko* (Orduan, bisigua ugaritu zen asko).

UGARRA

Herdoila (“roña”, “herrumbre”). *Burdiñi euan leku guztixetan ikusten gendun ugarra* (Burdina zegoen leku guztietan ikusten genuen herdoila). *Katik, ultzik, arlankak eta burdiñezko gauza guztik eukitteben ugarra* (Kateek, iltzeek, aingurek eta burdinazko tresna guztiek izaten zuten uharra).

Etxeetan ura bazegoen, baina, dutxarik eta bainu ontzirik ez, horregatik gorputzaren garbitasuna nola-halakoa zen.

Ordun ugarra burdiñik ezaban bakarrik eukitten, geu-pe eukitten gendun ugarra, belaunetan, kokotin de eronun. Uran eun guztin uretan ibiltten giñan da antxe juteazkuzen ugarrak. Bañe, negun, eskiña guztik ugarrez beteta eukitten genduzen.

(Garai hartan herdoila burdinak bakarrik ez zuen izaten, guk ere edukitzen genuen herdoila belaunetan, lepoan eta nonahi. Udan egun osoan uretan ibiltzen ginen, eta hantxe joaten zitzaizkigun herdoilak. Ordea, neguan ertz guztiak herdoilez josita izaten genituen).

UGARTU

Herdoildu (“oxidar”). *Burdiñazko gauza guztik eotezin ugartute* (Burdinazko gauza guztiak egoten ziren herdoilduta).

Burdina ongi zaindu ezik aise herdoiltzen da, eta itsasoa hurbil dagoenean errazago. Kresalak, herdoila sortuz, burdina jan egiten du berehala. *Kresalak burdiñi otsin ugartukorau* (Kresalak burdina berehala herdoilduko du).

UKABILKARI

Ukabilkada (“puñetazo”). *Auskan astezinin, gixonak alkarrei ukabilkarak emoteotzezen* (Borrokan hasten zirenean, gizonak ukabilkadak ematen zizkioten elkarri). *Arpexan ukabilkari emon da beangañea botaban* (Ukabilkada aurpegian eman eta lurrera bota zuen). *Erneatakun batzuk maxai-be emoteotzen ukabilkari* (Haserretutakoan batzuek mahaiari ere ematen zioten ukabilkada).

Honen sinonimoa *ukabillkazu*, gaztelaniako hitzaren (“puñetazo”) bukaera, bereganatuz. *Emotzan ukabilkazuaz matraill azurre apurtutza* (Ukabilkada eman eta matrail hezurra hautsi dio).

UKABILLE

Ukabila (“puño”). *Ukabilla-pe danak ezti bardiñak ixaten* (Ukabilak denak ez dira berdinak izaten).

Okerkeriaren bat egiten jarduten genuenean, makina bat bider ikusten genuen gizonen bat urrutitik ukabila jasota guri mehatxuka. Ukabila gora jasota, ongi estututa, “*Txo-txo*” deiadar egiten ziguten ozenki, gu beldurtzeko asmoz. Lehenik ongi begiratzen genuen ukabila jasota mehatxuka nor ari zitzaigun, batzuek beste batzuek baino errespetu handiagoa sartze baitziguten urrutitik ere. Nor zen ikusi ondoren erabakitzen genuen zer egin.

UKANDU

Ukalondoa (“codo”). *Jertsak eta alkondarak ukandutik apurtzen genduzen* (Jertseak eta alkandorak ukalondotik urratzen genituen). *Golpi-pe ortxe artzen genduzen sarri, belaunetan da ukandutan* (Kolpeak ere hortxe hartzen genituen sarri, belaunetan eta ukalondotan).

UKATU

Ukatu (“negar”). *Okerkexan bat eiñddakun, lelengo bentzat ukatu enbizan, eta gero gerokuk. Zaplaraik artubaik ez giñan libraten, bañe, ukatu.* (Okerkeriaren bat egin ondoren, lehenik, behintzat, ukatu, eta gero gerokoak. Belarrondokoa hartu gabe ez ginen libratzen, baina, lehenbizi ukatu).

Zaharrek aditz honen infinitiboa ere sarri erabiltzen zuten: *uka. Guzurretan atrapaarren, uka beti; egirik esan-bez* (Gezurretan harrapatu arren, ukatu beti; egirik behinik behin, esan ez).

ÚLE

Hule (“hule”). Zamau iragazgaitza garai batean mahaia babesteko erabilia. *Maxan uleik eta ixelako mantelik ipiñibaik jaten gendun, bañe, bazkaltzeko sasoiñ asten giñan* (Andoni, Jon da ni) *olgetan, sakaraka ta tengaraka, ta maxan gañin geatzezan gobernu! Matalazurrekon ba-pe artukoban baten batek. Norberak ez baban artzen pozik. Gero amak jaboiaz da lejiar arraska enbir maiko olai kolori ekarteko. Ule etorri zanin, areaz primeran. Orduntxe salba ama!* (Mahaian hulerik eta inolako zamaurik ipini gabe jaten genuen, ordea, mahaian bazkaltzeko garaian asten ginen (Andoni, Jo, eta ni neu) jolasean, bultza eta tira, eta mahaia guztiz zikinduta usten genuen. Zaplaztekoren bat ere jasoko zuen norbaitek. Norberak hartzen ez bazuen pozik. Ondoren amak xaboi eta lixibaz igurtzi egin behar gogor mahaiko oholari kolorea ekartzeko. Hule etorri zenean, harekin primeran. Orduantxe ama lasaiago). *Telazko mantelak ikusten genduzen tabernetan, Kresalan batez-be. Ixiko Klara-pe atateban abarik-eta etortezinin; mantela ondo plantxata-e! Gure etxin ostea, mantelan orde z ule: arriko trapuaz pasa ta listo* (Ehunezko zamauak ikusten genituen tabernetan, Kresalan batez ere. Izeba Klarak ere ateratzen zuen apaizak-eta etortzen zirenean; zamaua, ongi lixatua gero! Gure etxean berriz, zamauaren ode z hule: arraskako zapiar pasa eta kito).

Huleak ederki babesten zuen mahaia, eta gure amarentzat abantaila handia garbitzerakoan. Ordea, zer gertatzen zen? Horrenbeste ume, eta hainbeste tresna inguruan zebiltzanez, sarri samar istriputxoak gertatzen ziren. Ez zen harritzekoa. *Ia ze pasatezan ikusteko artaiaxiñ ero kutxilluaz zulon bat ero ebaxan bat etten geuntzan ule ederrai, te akabo. Olakoik euanin, lelengo bentzat, eibanai popi berotu* (Ea zer gertatzen zen ikusteko, guraizeekin edo aiztoaz zuloren bat edo ebakiren bat egiten genion hule ederrari, eta akabo. Holakorik gertatzen zenean, lehenik behinik behin, errudunari ipurdia berotu).

ULEGORRA

Hipolito Etxabururi esaten zioten goitizena: *Hipolito Ulegorra. Blas Andixan anaxi; Fraixko Marin-de osaba. Oneik Kalandikuzin* (Blas “Andixe”ren anaia; Frantzisko Mariren-eta osaba. Hauek Kale Handikoak ziren).

ULÍ

1.- Ilea (“pelo”). *Uli azi ettezan da lantzin-lantzin uli pikatea junbir. Gu Txurrukanea ero Justonea juten giñan. Batzutan amak Kikirriai-be deitzeotzan, merkia etteban-da* (Ilea hazi egiten zen eta noizetik noizera ilea moztera joan behar. Gu Txurrukarengana edo Justorengana joaten ginen. Batzuetan amak “Kikirri”ri ere deitzen zion, hark merkeago egiten baitzuen).

Guk ilea orraztu ere egiten genuen; amak orrazten zigun, apur bat bustita. Geuk egiten genuenean, orrazia, ispilua eta ura behar izaten genituen. Neskek denbora gehiago behar izaten zuten orrazteko; busti gabe orrazten ziren. Txiki-txikitatik ematen zien neskei ileak lan handia. *Andrak eta neskak orretan biar andixak artzen zittuen: buruko orratza, urkilli, moñeti, trentzi, laz, permanenti te abarra* (Emakumeek eta neskek horretan lan handiak hartzen zituzten: buruko orratza, urkila, mototsa, txirikorda, lazoa, permanentea eta abarra). Neskek elkar orrazten ere aritzen ziren jolasean. *Mutillen artin alkar orrazten-da ez giñan ibilltten. Oixe besteik ez gendunbir!* (Mutilen artean elkar orrazten-eta ez ginen aritzen. Horixe besterik ez genuen behar!).

“Amarretik beatzirek moñu eukan da ordun ezan pelukeire iñor juten. Ni akordatena, trentzak tio tanbolintteruk ebaiztazen. Orduntxe meleni; aurrera, ba trentzak: trentza bi eukittenittun. Amak esaztan-ze: “Ene! Ebaixun uli te meleni ipiñixu”. Junittan, tiok ebaiztazen trentzak, enda esaztan: “Oneik trentza bixok attai kalbun ipintteko”. Gure attak kalbu eukan, kalbo andixe. Ordun-be, ondioik ez giñan juten pelukeire. Etxin garbitzeozkuen

da etxin entendiuten giñan. Meleni, amen erraxiaz... Beti eukirot uli politte-ta. Pelukeixa asiko giñan asko gerua. Lelengoko korti tiok eiztan niri". (Egiguren Argoitia Maritxu).

(Emakumeen artean hamarretik bederatzik mototsa zeukan eta ile-apaindegira ez zen inor joaten. Ni gogoratzen naiz, txirikordak osaba danbolinjoleak moztu zizkidan. Orduantxe adatsa; lehenago beti txirikordak: bi txirikorda edukitzen nituen. Amak esan zidan: "Ene! Moztu ilea eta adatsa utz ezazu". Joan nintzen, osabak moztu zizkidan txirikordak eta honela esan zidan: "Txirikorda bi hauek aitari buru soilean ipintzeko". Gure aita burua soil zeukan, zeharo soil. Orduan ere oraindik ez ginen ile-apaindegira joaten. Etxean garbitzen ziguten, eta etxean konpontzen ginen. Adatsa, hemen marra nuela... Beti izan baitut nik ile polita. Ile-apaindegira joaten askoz geroago hasiko ginen. Lehen mozketa osabak egin zidan).

2.- *Uli piká.* Ilea moztu ("cortar el pelo"). Ondarroan ilea "*ebai*" (ebaki) edo *pika* egiten zen. Ume eta gazteon artean *pika* berba zegoen hedatuagoa. *Uli pikateanu Txurrukane*a (Ilea mozttera noa Txurrukaren ile apaindegira). *Andres Justonin da uli pikaten* (Andres Justoneko ile apaindegian dago ilea mozten).

"Uli pikatea noa esateozu? Uli pikatea ez, ten da atatea baño. Ttanboliñenea. Plazín azpíxan eukan barbeixi. Nearra eratteban arek! Ten da ata etteban-da; arranka. Gero etteotzun, geldik ezpaziñan eoten-ero beraz makinñiaz burun jo. Txurruka-ta, Justo-ta etorrizin gero ta tire. Bañe ordun Ttanboliñenea jente asko jutezan. Beroi garbixe-ta zan. Bañe, uli ata etteban da nearrez beti txilixoka. Gure attaz-da etxekuk morunzin-de beste iñoa ezin jun; araxe beti. Besti euan Kikirri an goxan. Oneik kentzeben errile, ta Kikirrik txoiandixe. Are-pe ixebez, trapu zarraz-da... zikiñaua-e! Besti euan Julian barberu, eleganti: Arraten-da atte. A-be eleganti; tanbolintteru zan. Ortiz aretteana jutezan. Ortizek eun baten esatzan: "Julian, andakaz trajik erretirata. Onataz da emongotzuaz". "Zeuk ibillizun traji neuk jantzi! Braetan txixak zurittutera traji jantzi neuk; zeure traje zikiñe!", erantzutzan Julianek". (Egiguren Badiola Hipolito).

(Ilea mozttera nora esaten duzu? Ilea mozttera ez, tira egin eta ateratzera baino. "*Ttanboliñ*" esaten ziotenaren bizartegira. Plazaren azpian zuen hark bizartegia. Negarra eginarazten zuen hark! Tira eta atera egiten zuen eta; errotik atera. Gero zera egiten zizun, geldirik egoten ez bazinen makinaz buruan jo. Gero "*Txurruka*" eta Justo etorri ziren eta tira. Baina garai hartan "*Ttanboliñ*"en bizartegira jende ugari joaten zen. Bera oso garbia eta txukuna zen. Baina ilea atera egiten zuen eta beti negarrez garrasika. Gure aitarekin harreman estua zuen eta gu beste inora ezin joan; haraxe beti. Bestea zegoen "*Kikirri*", han goian. Hauek erreala kobratzen zuten, eta "*Kikirri*"k txakur handia. Hark ere ganorarik ez, trapu zaharraz-eta... oso zikina. Bestea zegoen Julian bizargina, dotorea: Arrateren-eta aita. Hura ere dotorea; danbolin-jolea zen. Ortiz harengana joaten zen. Ortizek egun batean honela esan zion: "Julian, han dauzkat trajeak erretiratuta. Berri-berriak daude eta emango dizkizut". "Zuk erabilitako trajea nik jantzi! Brageta pixak zurituta dagoen trajea jantzi nik; zure traje zikina!", erantzun zion Julianek).

3.- *Uli txartonata.* Ilea desorraztuta, ilea nahastuta ("pelo despeinado"). *Erdu ona uli txartonataakazu-te.* Neuk orraztuko zattut (Zatoz hona ilea desorraztuta daukazu eta. Nik orraztuko zaitut).

Jose Mari Berridiri entzun nion. Batzuentzat (tartean ni neu) berba guztiz arrotza gertatu zen, eta bete batzuentzat berriz ohikoa eta arrunta. Nire harriduraren aurrean Jose Marik aitortu zuen euren amak sarri erabiltzen zuela.

ULTZÍ

Iltzea ("clavo"). *Kajak josteko ultze asko birrixatezan* (Arrain kaxak josteko iltze ugari behar izaten zen).

Ohol eta egur zaharrak zeuden lekuan argi ibili behar izaten zen, tarteka istripuak gertatzen baitziren. *Begok ugarrez betetako ultzi sarturau ainkazpíxan* (Begoñak herdoildutako iltzea sartu du oin azpian).

ÚLUK

- 1.- Oihuak, uluak (“grito de lamento”, “quejido”). *Goiko mutillak ulu-pe uluk eittuz* (A zelako uluak egin dituen goiko mutilak). Singularrean ia inoiz ere ez.
- 2.- *Uluke*. Oihuka (“gritando”) *Gaur goxin baten bat nearrez uluke eon da* (Gaur goizean norbait negarrez uluka aritu da).

UMEDAZIÑOI

Hezetasuna (“humedad”). Berba hau gure aurrekoek erabiltzen zuten; guk aldiz, *umedadi* maizago. *Kuartuko paetin umedaziñoi agertuazku* (Gelako horman hezetasuna agertu zaigu).

UMÉ JESÚS PRAGAKU

Irudi txikia zen baina dotorea (“Niño Jesús de Praga”). “Ume Jesus”, buruan koroa eta guzti, dotore jantzita, eskuan bola bat zuela agertzen zen. Txikiak ginenean ere ezagutzen genuen irudia, eta orduan ez dakit kandelarik ipintzen zion, baina, askoz geroago, etxeko norbait bidaia-aren batera irteten zenean, gura amak beti jartzen zion kandela, irudiari. Bidaia gehienak, Andoni anaia bisitatzerako, kartzelara izaten ziren: Donostiara, Bilbora, Basaurira, Segoviara, Madrilera, Burgosera edo Puerto de Santa Mariara. *Ume Jesus Pragakuk kandelaik ezeban sekule faltaten* (Ume Jesus Pragakoak beti izaten zuen kandela biztuta).

Guk umetan lasai esaten genuen “*Ume Jesus Pragaku*”, behar zen guztietan, Txekia (garai hartan “Checoslovaquia”) eta Praga non zeuden arrastorik ere izan gabe.

UMELA

Umela, hezea (“húmedo”, “medio mojado”). *Guztiz lehortu gabeko zerbaiti buruz esan ohi da. Axi eiñddau otza ta balkoiko trastik ezti ondo sikatu; ondioik umelataz* (Haize hotza erabili du eta balkoian eskegitako arropak ez dira ongi lehortu; umelak daude oraindik). *Oneik sokok bodegan eondiz eta umelataz; nunun zabaldu bikouz sikatzeko* (Soka hauek sotoan egon dira eta umelak daude; nonbaiten zabaldu beharko ditugu lehor daitezen).

UMÉ-MÓKU

Ume mukizua (“mocososo/a”). Zaharragoek gazteagoengatik mespretxuz esaten zuten *ume moku*. *Ume moko batzuk ebizen pelotan da aidin bixaldurouz. Bakar-bakarrik geatuga frontoi guztin* (Ume mukizu batzuk ari ziren pilotan eta berehala bidali ditugu. Bakar-bakarrik geratu gara frontoi osoan).

Ume moku izatea txandaka tokatzen zenez, “legezkoa” (bidezkoa ez baina “legezkoa”) zen lehen norberak jasandakoa beste batzuei jasanaraztea.

UMETXIKIÑE

Mutxikina (“troncho de una fruta comida”, “residuo de fruta”). Urtean zehar sarrien jaten genuen fruta sagarra izaten zen, horregatik *sagar-umetxikiñe* entzuten zen gehien gure artean. *Orrek lagaten daben umetxikiñai asko eztotzazu topako* (Horrek uzten duen mutxikinari jateko askorik ez diozu aurkituko). *Mararixe jan dau te umetxikiñi-pe eztotza laga; txistena bakarrik geatuako eskun* (Udarea jan du eta mutxikinik ere ez dio utzi; txortena baizik ez zaio geratu eskuan).

UMETXIKIÑERU

Besteek utzitako mutxikinak jaso eta jaten zituena. Egia esan, gure garaian horrelako askorik ez genuen ezagutu, baina, aurrekoek baietz diote. Berbak berak jartzen du agerian, joera hori zutenak mutikoak zirela. Izan ere, neskari *umetxikiñeri* deituko zioten.

Gure sasoiaren ere hori norbaitek egiten zuen: beste norbaitek utzitako mutxikin potolo samarra hartu eta jatea bukatu.

UMEZURTZE

1.- Umezurtza (“huérfano/a”). *Umezurtze gauza tristire* (Umezurtza gauza triste da). *Gure aume, aman ama, umezurtzai launtzeku ixantzan, bera-be gazte-gazti zala, umezurtz geatu zalako* (Gure amonak, amaren amak, beti izan zuen umezurtzari laguntzeko joera, bera ere umezurtz geratu baitzen oso gazte zela).

2.- *Umezurtz geatu*. Umezurtz geratu (“quedar huérfano/a”). *Orreik aspaldi geatu zin umezurtz. Ama gazteik ill gakuen, eta ama illdde segixan atte itto itxosun* (Horiek aspaldi geratu ziren umezurtz. Ama oso gazterik hil zitzairen, eta ama hil ondoren berehala aita ito itsasoan).

UMÍ

1.- Umea, haurra (“niño/a”). *Gure sasoikuk ume asko ixan giñan; danin euan ordun umi; aurreti-pe bai* (Gure adinekoak ume ugari izan ginen. Gure inguruan ume asko zegoen orduan; aurretik ere bai).

Umi berbari, testuinguru bakoitzean adjektibo desberdina jartzen zitzaion: *ume moku, ume kottaue, ume alu, ume madarikatu, ume potozorrixe, ume diamotoxu*.

2.- *Umé-umetaku*. Haurtzarokoa. *Ori beiko gauzioi ume-umetakurau orrek. Beixin zeoze sartutzen da olatteik geatuakon* (Begiko akats hori haurtzarokoa du horrek. Begian zerbait sartu zioten eta horrelaxe geratu zitzaion).

3.- *Umé-umetan*. Oso txikitan, ume-umetan (“siendo crío/a”). *Ume-umetan geatu zan umezurtz, eta orduntxe artuban ixikok* (Ume-umetan geratu zen hori umezurtz, eta orduan hartu zuen izebak).

4.- *Umé-umetatik*. Txiki-txikitatik, umetatik (“desde muy pequeño”). *Ume-umetatitauke orrek ainke etteko jenixu* (Txiki-txikitatik du horrek hozka egiteko ohitura).

UMÍ AZÍ

Umea hazi (“criar”). *Umik azti beti ixan da biar goorra* (Umeak haztea beti izan da eginkizun latza).

Umea hazteak esan nahi du, umearen behar guztiei erantzutea: jaten eman, jantzi, garbitu, zaindu, babestu, aholkuak eman, kariñoa eman, eskolara eramane eta abar. Antxon Narbaiza (eibartarra), nire koinatuak, esaten du, neskei, mutilen ematen zaien guztia eman behar zaiela, eta gainera *konbertsaziñua*.

UMÍ-UMÍ

Umeren bat uretara erortzen zenean gure herrian “betidanik” eman izan den sos-deiadarra: *umi-umi!* Oihu hori entzutean hurbilen zegoen gizonezkoak, uretara begiratu eta salto egin behar izaten zuen umea uretatik azkar ateratzeko. Gure garaian sarri gertatzen zen, ur ertzean ibiltzen baikinen egun osoan.

Andoni Basterretxea Irustak (Don Andoni) kontatzen digu *Ene Ondarru* liburuan (81-82) *umi-umi* oihua entzun, uretara murgil egin eta nola atera zuen Faustino Arauko Akarregi umea:

“Uztailak 29. goizean Arta azpian igeri egin da, arratsalde mendira joatea gura neban arren, Kanttoipeko geure ontziko ikatz-gelan sartu nintzen, amaren esanera. Ondarrun, naita askorentzat ondartzat andia galera zota egon, ala be, edonun egoen igeri egiteko aukera. Baina nun ikasi igeri egiten? Edonun! Bai, edonun esanda, an ikusi doguz gurasoak, ama geienetan, lau-bost urteko umeak eskuan dabezela, gerritik kortxoa jarri ta, beste barik erre kara jaurten. Ta zein ume geldirik egon bere laguntxo guztiak aurrez-aurre igerian ikusita?

An daukazue bat: Faustino. Dardaraz dago, baina naita bildurrez, pixka-pixkaka sartzen doa errekan, ta alako baten, oiñak uts egin edo zulo baten sartu ta, apur-apurka badaroa erre karen indarrak kalan erdira. Bildurtu dira laguntxoak ta euren txilixoe kin bizkortu dituez alboetakoak: Umi-umi! Zer dala-ta hainbeste zarata sasoiko gizon bi aurrian eukita?

Gure ama arrikatza tolestuten gela barruan, Miren arreba ta biok emon-ala. Kanpoan gizonak ikusita be, urten eban Mirenek geldirik ezin egonda. Otsean sartu da diarrez: “Andoni, Andoni! Urteixu, orreik ez dakixe igarixan da!”. Bai egia da. Ezagun-ezagunak diran mandazain bi, sasoikoak eurak: Pasio eta Masimo. Baina eurak ez dira gauza. Orra zerk beartu ninduan,

urten da beste barik, dsanga egin ta Faustino, laguntxoak begira, eldu gerritik eta leorreratzera”.

Don Andonik uretatik atera zuen umea Piedad Akarregi eta Lorentzo Araukoren semea zen. *Kresalako* Edurnek berriz, Faustinoren anaia gazteagoa, Jose Martin, uretara sarri erortzen zela dio:

“Pieda jutezan sari konpontzea. Famau Pieda! Pieda erozetan famau! Orrek eukazen orretteik lau mutillok (Faustino, Jose Martiñ, Josu te Pako) eta Begoña, neski. Txiki-txikixazin; eta mutillak okerrak. Goxin urtetebean Piedak etxetik eta jutezan sari konpontzea. Bañe ara orduko inddar lapikoku laateban sutan etten. Eta gero laaten zittun umin erropak, muntuk bistan, apal baten, armaxun; mutillan erropak, lau munto. Eunero jaustezilez ureta... eunero-eunero-eunero. Zerai, Luis Erlojeruai kuntzurrunin arrixak eingakozen. Jose Martiñek eiñddako arrixak zile esateben. Ainbeste dzanga etten bera ataten. Jose Martiñ ureta jaustezanin launak-ero “umi-umi!” diarrez asikozin de Luis Erlojeruk dzanga ta ata Jose Martiñ uretatik. Sari konpontzen euan tokire jutezan amana bustitte. “Aide ta aurtu zeure muntutik sikuk eta laga orreik bustixok arrixan”, esateotzan amak”. (Arrizabalaga Badiola Edurne).

(Piedad Akarregi joaten zen sare konpontzera. Guztizko abila zen Piedad! Edozertan zen trebea emakume hura. Horrek zituen lau mutil (Faustino, Jose Martin, Josu eta Pako) eta Begoña, neska. Oso txikiak ziren; mutilak okerrak. Goizean irteten zen Piedad etxetik eta sare konpontzera joaten zen. Ordea lanera orduko, babarrun lapikoa sutan lagatzen zuen gal-gal. Eta umeen arropak ere bistan uzten zituen apalean armairuan; mutilen arropak lau pilatan. Izan ere, egunero erortzen ziren uretara... egunero-egunero. Luis “*Erlojeru*”ri giltzurrunean harriak egin zitzaizkion. Jose Martinek egin zizkiola esaten zuten. Hainbestetan egin behar izan zuen uretara murgil hura ateratzeko! Jose Martin uretara erortzen zenean haren lagunek-edo “*umi-umi!*” oihuka hasiko ziren eta Luis “*Erlojeru*”k murgil eta Jose Martin uretatik atera. Sarea konpontzen zegoen lekura joaten zen amarengana bustita. “Zoaz eta hartu zure pilatik arropa lehorrak eta bustita dituzun horiek utzi harraskan”, esaten zion amak).

UNAMI

Aingurak izaten zuen soka (“la cuerda que sostenía el ancla”). *Fondu botateko sokiai esateakon unami*. “*Bateleko unami*”-be esatezan (Aingura botatzeko sokari deitzen zitzaion *unami*. “*Bateleko unami*” ere esaten zitzaion). Beraz, batelak, bi soka behintzat izaten zituen: batela bera lotzeko soka bata, eta *unami* (ainguraren soka) bestea. Ordea, garai batean, *unamik* beste eginkizun bat ere izan zuen zoritxarrez: une batzuetan semea jotzeko ere erabili izan zuten zenbaitek. *Semi lapurretan atrapabela esaten, da etxea alla zanin unamiaz burdiñotsa atatzan semiai* (Semea lapurretan harrapatu zutela esan zioten, eta, etxeratu zenean bateleko sokarekin sekulakoak eman zizkion semeari). Horretarako semeak bihurria izan beharrik ez zuen; aski zen aita gaizto kirtena izatea.

UNA ZINKUENTAKU

Oso merkea (“que vale una cincuenta pesetas”, “de poco valor”). *Bazkaxe zea baño ederra emozkun, de una zinkuentan* (Oso ondo eman ziguten, eta oso merke). *Au jakiau ez pentsa zeuk una zinkuentakuranik-e!* (Ez pentsatu gero, jaka hau oso merkea denik!).

UNBAPAKU

Afrikako beltzen itxurakoa. Izan ere, film batzuetan Afrikako beltzak kantatzen eta dantzan agertzen ziren bueltak emanez. Haien kanta guk honela entzuten genuen: *unbapa-unbapa, unbapa-unbapa...* Hortik *unbapakuk*.

“Arratsalde asko botaten gendun arkuk eta fletxak etten. Fletxai trapuk ipiñi tte gero sue emonda, muntoa botaten genduzen. Arpexan basak emon eta unbapakunak etten gendun,

Afrikako baltzan moure, suai bueltaka dantzan eta kantaten; “nana-atakakis-kua-kis-ekilikua...” ta olakoxik esaten ibiltten giñan”. (Jose Etxaburu Barbarias).

(Arratsalde asko igarotzen genituen uztaiak eta geziak eginez. Geziei muturrean trapaak ipini, sua eman, eta lahar pilara botatzen genituen. Aurpegian lokatz arrastoak egin, Afrikako beltzen antzera suaren inguruan dantzan eta kantatzen aritzen ginen: “nana-atakakis-kua-kis-ekilikua...” eta horrelakoak esanez jarduten genuen). Horrela kontatzen du Jose “Kutxi”k, Astilleru auzoko burua (*jeñi*) izandakoak. (Ondarroako *Arranondo* aldizkariaren 40-41. aleko 14. orrialdean).

UNDÍU

Erabat busti, blai egin (“mojarse del todo”). *Batelin ibillttea jundiz eta undiute etorriri* (Batelean ibiltzera joan dira eta erabat bustita itzuli dira). *Kalin trankill-trankill guzela batenbatek bentanatik ure bota ta undiu engattu* (Kalean zehar lasai-lasai gindoazela, norbaitek leihotik ura bota eta blai eginda utzi gaitu).

UNGRIANU

Pertsona helduek berba hau esaten zutenean, ijito batzuei ematen zitzaien izena zela esango nuke. Noizbehinka entzuten, eta guk ere esaten genuen arren, ez naiz garbi gogoratzen zehazki zein kontzepturekin lotzen genuen. Pluralean sarriago aipatzen zen: *ungrianuk*.

Juan Martin Elexpuruk (592-593) ere badakar berba hau. “Ungrianuak: Gerra ingurura arte herriz herri ibili ohi zen giza taldea, oihalak saldu eta titiritero ikuskizunak emanez. *Leno ijito moduko zerak etortze zittuan, kaldereruak ero zerak; etxakixat arek teatruak ero ze eitte zittuen be. Bai, zekulako jitana elegantiak etortze zittuan, eundoko karro dotoriekin dda, lenao. Urte asko dok, baña etortze zittuan ungrianuak*”.

ÚNI

Momentua, tarte, lekua (“momento”, “espacio”). Absolutibo kasuko singularrean apenas erabiltzen dugula esango nuke. *Amak etxetik bixkaten urtebanin, umik axe uni aprobetxaban suta urreatzeko. Esko bixak erreakozen* (Ama etxetik irten zenean, umeak une hura aprobetxatu zuen sutara hurbiltzeko. Esku biak erre zitzaizkion). Hitz elkartuetan oster, sarri agertzen zaigu: *abauni, galduuni, gorrittuni, ixilluni, utsuni, baltzittuni, aterruni, usteluni... Ontzungun besun golpi artu neban da baltzittuni geatuazta* (Aurreko batean besoan kolpea hartu nuen eta ubeldura geratu zait). *Orreik aman utsuni sentiukorabe* (Horiek amaren hutsunea nabarituko dute).

Aldiz, berba hau absolutibo mugagabeen erabiltzea guztiz arrunta zaigu. *Une baten umi bakarrik lagaban da umi ureta jausiakon* (Momentu batean umea bakarrik utzi zuen, eta umea uretara erori zitzaion). *Beangañin une baten orixu jausi zan da antxe zapaldueran txirrist eiñ dde jausi einittan* (Zoruan, tarte batean olio erori zen, eta hantxe zapaltzerakoan irrist egin eta erori egin nintzen).

UNIKO

Irtenbide bakarra (“solución única”, “unicamente”). *On Donostire eztakazu ez autobusik eta ez trenik. Donostire ezin zeñke alla. Uniko, taxise artzemozu* (Orain Donostiara ez duzu ez autobusik eta ez trenik. Donostiara ezin zara heldu. Irtenbide bakarra taxia hartzea litzateke).

ÚNO

Aparta, abila, guztiz trebea, onena (“diestro/a”, “habilidoso/a”, “la/el mejor”). Zerbaitetan (lanean nahiz kirolean) abilezia aparta erakusten zuena. *Ramon Latxanbre uno zan aringaingan* (Ramon “*Latxanbre*” onena zen korrika). *Fraixko Mari uno zan atune erreten* (Fraixko Mari trebea zen hegaluzea erretzen). *Bixente Ollarra uno zan tretzak enkarnaten* (Bixente “*Ollarra*” guztiz trebea zen tretzei karnata ipintzen).

ÚNTA

Zikindu, busti, igurtzi (“untar”). *Baten-baten eune zala-ta meixendi eukirabe. Burutik bietzea txokolatez untata etorriazta* (Norbaiten eguna zela-eta askaria izan dute. Goitik behera txokolatez zikinduta etorri zait). *Nik eztatt nun ibilliran; erropa guztik ekarrituz kopipez untata* (Ez dakit non ibili den; arropa guztiak koipez zikinduta ekarri ditu). Errepikatuta ere sarri erabiltzen dugu. *Kataluñan eon giñanin, goxin armozutan, ogixe tomatiaz unta-unta eiñdde jaten gendun* (Katalunian egon ginenean, goizean gosaritan ogia tomatez igurtzita jaten genuen).

UPIÑE

1.- Ipuina (“cuento”). *Beste ume guztiai moure geuri-be gustateazkun upiñak entzuti, bañe iñok eztozkuzen kontaten* (Beste haur guztiei bezala guri ere gustatzen zitzaigun ipuinak entzutea, baina, inork ez zizkigun kontatzen). *Gabaz-be entzungo genduzen guk upiñak, oian sartu te gero baten bat etorri baazkun upiñak kontatea. Bañe, atte itxosun eotezan, da amak ezaban denporaik eukitten orretako biarrak ittota eotezan-da* (Gauetz ere entzungo genituen guk ipuinak oheratu ondoren norbait etorri izan balitzaigu ipuinak kontatzera. Ordea, aita itsasoan egoten zen, eta amak ez zuen horretarako astirik izaten, lanez itota ibiltzen baitzen).

Gure lagun Andresek (Andres Arrizabalaga Urkiola) sarri kontatzen zigun ipuinaz gogoratzen naiz ondo: *Askotxo* zeritzan mutiko batena (Ikus, *Askotxo*). Andresek kontatzen zuen beste bat “*Juan soldau*” zen. Ordea ez dut gogoan nola zen ipuina. “Zazpi antxumerekin bizi zen ahuntz ama batena”, izeba Puritak kontatzen zigun.

2.- *Upiñak*. Aitzakiatzat asmatzen diren “gezur kontuak”, egia ezkutatu nahi denean esan ohi diren zeharkako azalpenak. *Upiñakin ez etorri ona; gauzak natural eta garbi esan* (Egia ezkutatu gabe gauzak argi eta garbi esan).

URABARRIXE

Udaberria (“primavera”). *Urabarrixan astendiz eueldixak epeltzen* (Udaberrian hasten da eguraldia epeltzen). *Lena urabarrixe etorteko desiaten eoten giñan, antxobi jateko ta fabrika juteko antxobiai buru kentzea* (Garai batean udaberria heltzeko irrikaz egoten ginen, antxoa jateko, eta fabrikara antxoari burua kentzera joateko). *On ostea, urabarrixe alla, ta antxobai-pe* (Orain berriz, udaberria heldu eta antxoarik ez). Azken esaldi hau, 2009ko udaberrian idatzi nuen, itsasoan oso antxoa gutxi zegoelako antxoa harrapatzea debekatu zuten urtea.

URAKU EIÑ

Uraku eiñ. Uda garaian neskame moduan hotel nahiz jatetxe batean lan egin soldataren truke. Pertsona nagusi batzuei “*udaku*” entzun izan diet. *Lena neska batzuk krixara jutezin. Beste batzuk, negun eta urabarrixan fabrian-ero biarra eiñ, eta uran uraku ettea jutezin Donostire ero beste no-noa* (Garai batean neska batzuk neskame joaten ziren. Beste batzuek, neguan eta udaberrian fabrian-edo, lanean jardun eta udan Donostiara-edo beste nonbaitera jotzen zuten zerbitzari lanak egitera).

“Gerri deklaratu zain, ni neuan Donostin, Hotel Floridan, udaku ettea junde. Neu te Mirentxuko Terese, geuazen antxe bixok. Reuelu sumazan kalin. Eta geurin-be kontuxu, Hotel Floridan, militarren batzuk baeuazen abitaziñoittan. Bateaz ondo gogoratzena. Arei-pe aringainge-ta... moimentu ebillen an. Da, klaro, gu jun giñan dirun pozin udaku ettea. Miren koñatik esazkun: “Bi mille pezeta ekarrikozuez udaku eiñdde. Ezta hotela olako... Eurak alkarreaz txarto entendiutendi; bixkat alakuti”, esazkun hotelekukattik. Bañe alanda-be jun giñan. Ze, bi mille pezeta zan ordun diro asko. Eta klaro, a moimentu ikusi gendunin, etxea nai gendun etorri; gerua ta onutza etozela reketiok-eta. Bañe etxea juteko kobra nai gendun. Lelengokun esazkuen eztozkule ixte pagako; eztoule denporaik eiñ. Denpori eiñ, eiñ gendun guk, bañe, beatzi oberleko emozkuen-da, ez geuazen konforme. Nik enekixen CNT-ta orreik zerzin-be. Da antxe neska batek esazkun: “CNTra amentxe”. “Ori zer da-ba?”, neuk. “Sindikatu”, erantzutan. Jun giñan gu CNTa bañe, an-be eztozkuen zerandirik emon.

“Azkanengoko trenara urteteko, ta Ondarrure naibozue jun, espabila; bestelaik Donostin geatzezaze”, esazkuen. Dana eztozkuen paga, bañe, geure beatzi oberlekuok artu, eta etorri giñan Ondarrure Terese ta bixok”. (Arrizabalaga Badiola Edurne).

(Gerra (1936) deklaratu zenean, ni nengoen Donostian *Hotel Floridan* udaldia egiten neskame. Ni eta *Mirentxuko* Terese geunden hantxe. Kanean somatu zen horrelako zalaparta. Gure hotelean ere, badirudi bazeudela militar batzuk geletan. Haietako bat ondo gogoan dut. Haiek ere urduri samar... mugimendua nabari zen. Jakina, gu dirua eskuratzeko pozean joan ginen udaldia betetzera. Miren koinatak esan zigun: “Udaldia eginda bi mila pezeta ekarriko dituzue. Hotela bera ez da hain... Hotelekoak elkarrekin ez dira ongi konpontzen; nola-halakoak dira beraiek”, esan zigun hoteleko jabeengatik. Hala ere joan egin ginen. Izan ere, bi mila pezeta, garai hartan, diru asko zen. Baina, mugimendu hura somatu genuenean, etxera nahi genuen etorri; erreketak hurbiltzen ari zirela entzuten baitzen. Ordea etxera joan aurretik kobratu egin nahi genuen. Lehenik esan ziguten, ez genuela behar adina denborarik egin eta ez zigutela ezer ordainduko. Denbora bete genuen guk, baina, bederatzi duro eman zizkiguten, eta horrekin en geunden konforme. Nik ez nekien CNT eta horiek zer ziren ere. Eta neska batek esan zigun: “CNTren egoitza dago hementxe hurbil”. “Hori zer da ba?”, nik. “Sindikatoa”, erantzun zidan. Joan ginen CNTr, baina ez ziguten argibiderik eman. “Azken trena irteteko dago, eta Ondarroara joan nahi baduzue, azkar ibili, bestela Donostian geratuko zarete”, esan ziguten. Dena ez ziguten ordaindu, baina, gure bederatzi duroak hartu, eta Ondarroara etorri ginen Terese eta biok).

“Estreñako uraku ettea amasei ero amazapi urte neukazela junittan Veganea Urberuaga. Ura bi einittuzen. Otel ederra zan. Beste ondarrutar bi euazen an biarrin: Nakari, Benino Arkotxan andri, Burgoa zala usteot, eta Maritxu Etxabe. Eurak esazten neuri araxe juteko. Eurak bixat kontuxu, komentaxu eiben: “Onek erderaz-be baaki-te ondo artukorabe”. Da, efetibamente, señorik ikusibanin erderaz ondo nekixela, segixan artu nittuen. Goxin oiak etten nittuzen kuartutakuk, eta gero kamarera. Kamareri (Nakari) gaxotu eiñgazkun, de señorik esaztan: “Maritxu, artu zeuk bandeji nausixana, ze oneik ez erderaz dakixe, da ez trataten dakixe iñor”. Eta ni pozik. Eurok bixok esazten-e: “Artzen bazattu eskumako begittik, ikusikozu zelako matte izango zattun. On, ezkerrekutik artzen bazattu, txarto bizu”. Eskatza euan olan, da parin plantxako kuartu. Eun baten ni eskatzin neuan bazkattako ogixak ebaitten, da eskatzetik entzutezan korbertsaziñoi. Amai esatzan seme batek-ze: “Ama, cómo se llama la chica nueva?”. “Chica nueva” neu nittan, da ni entzuten. “Maritxu. Es lista eh!”, esatzan amak. “Ai! –esan neban- bei onin jausina”. Esan neutzen Nakariai te Mariai: “Auxe ta auxe entzun dot”. “Begi onin, ordun”, esazten. Ondo-ondo egonittan. Ara otelea naparrak etortezin deskantsatea urte guztin kanpun “de sol a sol” eurak esateben morun, etteben biarra-ta”. (Egiguren Argoitia Maritxu).

(Estreinakoz udan zerbitzatzera hamasei edo hamazazpi urte nituela joan nintzen Urberuagako *Vega* hotelera. Uda bi egin nituen. Hotel ederra zen. Beste bi ondarrutar ari ziren han lanean: Nakari, Benigo Arkotxaren emaztea, Burgoa zela uste dut, eta Maritxu Etxabe. Beraiek esan zidaten haraxe joateko. Badirudi eurek honela esan ziotela elkarri: “Honek gaztelaniaz ere badaki eta ondo hartuko dute”. Eta horrela izan zen, etxeakoandreak ikusi zuenean gaztelaniaz ondo nekiela, berehala hartu ninduten. Goizean oheak egin eta gelak jasotzen nituen, eta gero jantokian zerbitzatu. Zerbitzaria (Nakari) gaixotu egin zitzaigun eta etxeakoandreak esan zidan: “Har ezazu zeuk erretilua zerbitzatzeko, izan ere hauek ez dakite gaztelaniaz, eta jendea tratatzen ere ez”. Eta ni pozik. Biek esan zidaten: “Eskuineko begitik hartzen bazaitu, ikusiko duzu nola maite izango zaituen, ordea, ezkerrekotik hartzen bazaitu gaizki behar duzu”. Sukaldea zegoen horrela, eta lixatzeko gela parean. Egun batean ni sukaldean nengoen bazkaritarako ogia ebakitzen eta sukaldeetik entzuten zen hizketan zeudela. Amari honela galdu zion seme batek: “Ama, cómo se llama la chica nueva?”. “Chica nueva” ni nintzen, eta ni entzuten: “Maritxu. Es lista eh!”, erantzun zion amak. “Ai! –esan nuen- atsegin izan natzaio”.

Esan nien Nakariri eta Mariri: “Hau eta hau entzun dut”. “Beraz, begi onean”, esan zidaten. Oso ondo egon nintzen. Hotel hartara nafarrak etortzen ziren atsedean hartzera urte osoan zehar soroetan “de sol a sol” beraiek esaten zuten bezala, egiten baitzuten lan).

UR AZALA

Uraren gaina, ur azala, uraren gaineko aldea (“superficie del agua”). *Axei-pe ezebillen da urrazalin ezan ikusten ixelako moimentoik* (Haizerik ere ez zebilen, eta uraren gaineko aldean ez zen inolako mugimendurik nabaritzen).

URBITSETAN

Eroso eta pozik, pozik eta gustura (“muy contento/a”, “en la gloria”). *Naidanbeste arraiñ atraparabe ta urbitsetan dabiz orreik* (Arrain ugari harrapatu dute, eta pozik dabiltza horiek, eta gustura).

URDALLE

Arrainaren urdaila, batez ere legatz eta bakailaoarena (“estómago”). *Lantzin-lantzin leatzan urdallak ero makallaunak jaten genduzen* (Noizbehinka legatzaren edo bakailaoaren urdailak jaten genituen). *Leatzan urdallak saltsa berdin gozuk ixatezin* (Legatzaren urdailak saltsa berdean gozoak izaten ziren).

Legatzarena edo bakailaoarena *urdalle*; ordea, pertsonarena *estamangu*.

URDAXE

Urdaia (“tocino”). *Inddarrakiñ beti jaten gendun guk urdaxe* (Babarrunekin batera beti jaten genuen urdaia). *Urdai zatixe andixe ezan ixaten, bañe gozu* (Urdai zatia ez zen handia izaten, baina, gozoa).

Ia egunero jaten genituen babarrun gorriak. Urdaia bakoitzarentzat zatitxo bat iristen zen, baina odolkia ez. Odolkia txikia izaten zenez, bi edo hiru zati egin eta zozketa. Tokatzen zitzaionak zati polita izaten zuen, eta besteok hurrengo baten jateko esperantzan. *Odolosti te urdaxe, bixak, Ejuenio Karnazerunin erosittakuk* (Odolkia eta urdaia, biak, Eujenioen harategian erositakoak).

ÚRE

1.- Ure (“agua”). *Egarrixerarin gauzaik onena ure* (Egarria dagoenean gauzarik onena ura).

Gure ingurun beti ikusten gendun ure ugari, itxoso guzti urez beteta euan-da. Gañea mari gorutz etortzezanin gexa. Bañe arek urak ezeban erateko ta jateku etteko balixo. Guk etxitan beti ezautu genduzen txurruk; gure gurasu-pe esateben eura-pe beti ezautubela etxin txurru. Bañe euran sasoiko beste batzuk, Kalandixan-da Iperkalin-de etxin ezeuken txurroik.

(Gure inguruan beti ikusten genuen ura ugari, itsasoa urez beteta baitzegoen. Gainera marea gorantz etortzen zenean, gehiago. Ordea, ur hark ez zuen edateko eta janaria prestatzeko balio. Guk etxeetan beti ezagutu izan genituen kanilik; gure gurasoek ere esaten zuten beraiek beti ezagutu izan zutela etxean kanila. Ordea beraien garaiko beste batzuek, Kale Handian eta Ipar Kalean, etxean ez zeukaten kanilik).

“Guk ordun etxin ezkeunkan urik. Etxin bigendun ur guzti amentxe beian Iperkalin euan txurrutik karriaten gendun. Zinke eukitten gendun amentxe eskatzin urez beteta. Da amen iruarren abitaziñoñ Sebero-ta bixi ixantzín; bañe, Zebero-ta baño lena Urrutia pelotaxe-ta. Urrutia zestalaxe, Totolo ezautuko zendun. Ba, baten akordatena... Aurtxe eukitten gendun zinka andi bat uraz. Totolo pelotaxe olgetan dabillega neuaz, atze-atzerutz zinka jausi tte etxe guzti undiute laaban. Da jatekuntzako-ta eukitten gendun ortxe edarri esateotzена tapa dorauaz-da. Zinkako ure bixkat gastatezaneako segixan Iperkalea ureta. A zinke urez beteta ekarri enbizan, sorkixe burun ipiñitte. A lelengo, baten-batek laundu enbitzun burure altsaten. Gero ekarri, tente-tente uran moimentu zaiñddute; eta etxin amak laundu bajaten.

Txurru amentxe Iperkalin bertan geunkan. Eskerrak orrei. Gure txurru oixe zan”.
(Arrizabalaga Aranburu Miren).

(Guk garai hartan etxean ez genuen urik. Etxean behar genuen ur guztia, hementxe behean Ipar Kanean zegoen iturritik garraiatzen genuen. Zinkezko ontzia izaten genuen hementxe sukaldean urez beteta. Eta hemen, hirugarren solairuan Zebero-eta bizi izan ziren; baina, Zebero-eta baino lehenago Urrutia pilotariaren familia. Urrutia zestazko pilotaria, “*Totolo*” ezagutuko zenuen. Ba, egun batean gogoratzen naiz... Hortxe edukitzen genuen zinkezko ontzi handi bat uraz. “*Totolo*” pilotaria, nirekin jolasean ari zela, atzeraka zinkezko ontzira erori, eta etxe guztia blai utzi zuen. Janariarentzat, berriz, edukitzen genuen hortxe *edarra* deitzen ziotena, urre koloreko estalkiaz. Ontzi handiko ura gutxitzen hasten zenerako, berehala Ipar Kalera uretara. Ontzi handi hura ekarri egin behar zen, sorkia buruan ipinita. Lehenbizi, norbaitek lagundu egin behar zizun hura burura jasotzen. Ondoren ekarri, tente-tente uraren mugimendua zainduta; eta etxean amak lagundu jaisten. Iturria hementxe Ipar Kanean bertan genuen. Eskerrak horri. Gure iturria horixe zen).

Uraren inguruan arrantzale zaharrek honako hau esaten omen zuten: *Ure baleo ardau erango geunke, ta urik ez talako ure eranbir* (Ura balego ardoa edango genuke, eta urik ez dagoelako ura edan behar). Marea behean zegoenean (itsasoan ur gutxi, urik ez) portura sartu ezinik geratzen ziren kanpoan, beraz, herrira ardo bila ezin joan; eta txalupan ardoa ahituta izaten zutenez, urarekin konformatu behar.

Beste esaera bat: *Ure jundakun presi*. Esaera hau, beranduegi, erremediorik ez dagoenean, gauzak konpondu nahi dituenari esaten zaio.

2.- *Úrak artú*. Urak hartu (“encoger”). *Lena tela-pe zeozelakuk ixatenzin, de askotan urak ikutu eiñ orduko txiki-txiki eiñdde; urak artu segixan* (Garai batean ehunak ere nola-halakoak izaten ziren, eta sarri urak ukitu orduko txikitu egiten ziren; berehala urak hartu). *Atea saltzea etorrittako motxalliai erosittako traji, eurixak atrapa ta txikittu eiñgakon; urak artu* (Etxeko atera saltzera etorritako ijitoei erositako trajea euriak harrapatu eta txiki-txiki egin zitzaion; urak hartu).

3.- *Úrak artú*. Urak hartu, urez bete (“inundar”). *Mare bizixak ixandiz, eta mare puntiaz batea olatu euan da urak Bodegi artuzku* (Marea biziak izan dira, eta itsasgorarekin batera olatua zebilen, eta sotoa urez bete zaigu).

4.- *Úrak artú*. Bainu-etxera joan bainuak hartzera (“ir a un balneario”). *Ortxe Naparrun da balenaxo bat eta araxe jundi angoxe urak artzea* (Nafarroan dago bainu-etxe bat eta haraxe joan dira hango urak hartzera). *Osasunantzat ona eide balenaxuko urak artzi* (Osasunarentzat ona omen da bainu-etxeko urak hartzea).

5.- *Úrak eukí*. Aurrekoen ezaugarriak izan, izaerari nahiz portaerari dagokionez (“tener caracteres hereditarios”). *Orrek umiorrek baaukez attitte Bernardon urak* (Ume horrek badu aitona Bernardoren antza izakeran). *Ikusteo zu zelako jenixuauken! Aman urataukez orrek* (Ikusten al duzu nolako jenioa duen. Ama bezalakoa da).

6.- *Urandixe*. Sakonera handia (“muchas profundidades”). Sakonera aditzera emateko lehorrean “*sondi*” berba erabiltzen genuen. *Or eztatazu sonda andirik* (Hor ez daukazu sakonera handirik). Ordea arrantzaleek, itsasoko leku jakinei eta zehatzei aipamena eginez beti “*urandixe*” (sakonera handia) edo “*ur txikixe*” (sakonera txikia) erabili izan dute.

“Amen kostatik kanporutz geldi-geldizuz berutz. Leku baten gero jaustezaz bixkat, eta ostea-be eutsi etteotza. Laroi brazatik gora zabizenin-be kantille esateotzau. Bañe, kantill-kantille amabost milla arte ezta, esate bateako. Or ia urandixin sartzetaz”. (*Bedialauneta Laka Luis Mari*).

(Hemen kostatik abiatu eta kanporantz poliki-poliki zoaz beheraka. Leku jakin batean apur bat erortzen zara, eta osteria ere eutsi egiten dio. Laurogei brazako sakoneran zabiltzanean ere, guk *kantille* (zuloa) esaten diogu. Baina, sakonera handiko zuloa, hamabost milaraino ez daukazu, esate baterako. Hor, ikaragarritzko sakonerako uretan sartzen zara).

7.- *Ur berenkatu*. Ur bedeinkatua (“agua bendita”). *Zeoze berenkatu bizanin ur berenkatu birrixatezan* (Zerbait bedeinkatu behar zenean, ur bedeinkatua behar izaten zen).

Autoa nahiz txalupa bedekatzeko ur bedekatua behar zen; umeak bataiatzeko ere bai. Hildakoari berari, eta kutxa itxi ondoren kaxari ere makina bat ur bedekatu botatzen zion apaizak; hala ere hildakoak zirkinik ez zuen egiten.

“Don German amentxe Artalekun bixi zan. Da retu... retu... Amana etortzezan illan lelelengoko baixakun, de amak esateban: “Itziar au ezta Donimilio, ta Domanuel-bez. Igarritzat Don German dala”. Aren oraziñoi, te aren enbiarra, ta aren alaku te bestelaku. Bestik dzi-dza etteben da fuera. Bañe Don German, retu. Ur berenkatu-be suta botateko esateztan; suta, esateztan. Basotxu bat ixatezan, bañe... “Auxea marki; sue amatakoztata”, esateneban neure boztin. Ze, ure berenkatutaku ixanarren, arek sue amata etteban. Gero enetzan jamonik etten. Bera jutezanin bota nonoa ta kittu”. (Pagate Anakabe Itziar).

(Don German hementxe Artalekuan bizi zen. Oso zuzena zen, eta zorrotza. Gure amarengana etortzen zen hilaren lehen ostiralean, eta amak honela esaten zidan: “Itziar, hau ez da Don Emilio, eta Don Manuel ere ez. Antzeman diot Don German dela”. Haren otoitzak eta zeremoniak egin beharra! Besteek aitaren batean egiten zuten eta kito. Ordea, Don German oso zorrotza zen. Berak erabiltzen zuen ur bedekatua sutara botatzeko agintzen zidan; sutara botatzeko. Edalontzi txiki bat bete izaten zen, baina... “Hau da hau marka; sua itzaliko dit”, esaten nuen nire baitan. Izan ere, ura bedekatutakoa izan arren, hark sua itzali egiten zuen. Gero ez nion kasurik egiten. Joaten zenean, nonbaitera bota eta kito).

8.- *Urberenkatontzixe.* Ur bedekatu ontzia (“recipiente de agua benditera”, “baptisterio”). *Elixan sartu te eskumata euan urberenkatontzixe. Elixan sartzen giñanin, attiarene etteko, danok antxe sartzen gendun esku: andrak, umik, gixon zarrak, gaztik, gaxuk...* (Elizan sartu eta eskuin aldean zegoen ur bedekatu ontzia. Elizan sartzean, aitaren egiteko, denok hantxe sartzen genuen eskua: emakumeek, umeek, gizon zaharrek, gazteek, gaixoeak...). *Bautizu-pe antxe elixako sarreran euan urberenkatontzixin ettezin* (Bataioak ere hantxe elizako sarreran zegoen ur bedekatu ontzian egiten ziren).

9.- *Ur botilli.* Ur beroz beteriko botila ohea berotzeko (“botella de agua caliente”). *Guk gaztiok ez gengun birrixaten, bañe pertsona zarrak ur beru botillan sartute eruteben oire, oie bixkat epeltzeko; axe ur botillibir* (Guk gazteok ez genuen behar izaten, baina, pertsona zaharrek ur beroa botilan sartuta eramaten zuten ohera, ohea apur bat berotzeko; ur botila hura behar).

10.- *Úre sikatu.* Batelaren nahiz txaluparen azpiko aldean pilatzen den ura lehortu (“achicar”). *Motor txikixetan, sarik alaieran ekarren ure barrun geatzezan, da a ure lantzin-lantzin sikatu enbirrixatezan. Batelin-be, paelan azpitan etten dan ure sikatu enbizu* (Lehengo txalupa txikietan, sareak jasotzean zekarren ura txalupa barruan geratzen zen, eta ur hura noizetik noizera lehortu egin behar izaten zen. Batean ere, panelen azpian pilatzen den ura lehortu egin behar duzu). *Berdela atrapa gendun de kargata getozen; bañe, axe berdi euan da ure sartzengazkun. Ixe ordu biko birin etorri nittan ure sikatzen* (Berdela harrapatu genuen eta txalupa bete-bete genekarren; baina, itsas gaineko haize bortitza zebilen eta ura sartzen zitzaigun. Ia bi orduko bidean etorri nintzen ura lehortuz).

Bateko panelen azpian pilatzen zen ura lehertzeko “maustako baldi” deituriko ontzixoa erabiltzen zen, bere kirten eta guzti. Ikus, *maustako baldi. Ur guzti nai bazendun ondo sikatu lanbasa bizendun. Lanbasaz tantai-pe ezendun lagako* (Ur guztia nahi bazenuen ongi lehortu lanbasa beharko zenuen. Lanbasarekin tantarik ez zenuen utziko).

11.- *Ur kresala.* Itsasoko ura (“agua de mar”). *Guk beste urik ezkendun ezautzen: txurrutako ure erateku, te errixoko eta itsosoko ur kresala* (Guk beste ur motarik ez genuen ezagutzen: iturrietako eta etxeetako ura edatekoa, eta erreko eta itsasoko ura).

12.- *Ur moliue.* Lur koloreko ur zikina. Euri handiak egin ondoren irteten zen horrelako ura kaniletatik. *Euri asko ettebanin ur moliue etortzezan errixun bera, ta txurruti-pe olakoxik urteteban* (Euri handiak egiten zituenean lur koloreko ura etortzen zen errekan behera, eta kaniletik ere horrelakoa irteten zen).

13.- *Ur txikixe.* Sakonera txikiko ura (“aguas de poca profundidad”). *Ur txikixatazen parajin txalopa andixaz ezin zeinke sartu, ondu jokuze-te* (Sakonera txikiko uretan ezin sar zaitezke txalupa handiarekin, hondoa joko baituzu).

“Or Arkatxonen lupiñatan milla erdire-ta sartu ixangaz, bazter-bazterrearte junde. Bañe, ori inguruoi peligroso utsera. Txalopak galdu ixandiz or, dalako ur txikixe asko”. (Bedialauneta, Laka Luis Mari).

(Hor Arkatxonen kostatik mila erdiraino sartu izan gara lupiatan, bazter-bazterreraino joanda. Ordea, inguru hori arriskutsua da guztiz. Txalupak galdu izan dira hor, sakonera txikiko ura baitako).

URERRI

“Urerrea”. Arrainak iluntasunean ematen duen argitasuna, ardora, ikusi ahal izateko *urerri* egon behar da. Noski, fenomeno hori, eman dadin, eta arrainak ematen duen argitasuna ikus dadin, ilargirik gabeko gaua behar da.

“Itargirik ezpara, arrañak etten dau urerri. Bera ikusi etten da ederto. Arraño ikusi ettezu. Urerrirain arrixero botatezu ureta, ta ikustezu arrixero andule fosforu botaten”. (Badiola Urresti Joseba).

(Ilargirik ez badago, arrainak *urerri* eragiten du. Bera ikusi egiten da argi. Arraina ikusi egiten duzu. *Urerri* dagoenean, harria-edo botatzen duzu uretara, eta ikusten duzu harria han doala argitasuna boteaz).

“Ardorin antxobata juten giñanin da itargixe euanin, itargixan argittasunak eztozan lagaten urerri ikusten. “Fosforo”, oixera urerri. Arraño emoten daben argittasune. Da ori arraño janaxe... zerda ori?...plaktona askorain urerri gexa eoten da. Urerri, klaro, itargirik eztanin ikusten da”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Gauetz antxoa harrapatzera joaten ginenean, ilargia bistan bazegoen, ilargiaren argitasunak ez zuen uzten *urerri* ikusten. “Fosforo”, horixe da *urerri*. Arrainak ematen duen argitasuna, distira. Eta arrainaren janaria izaten den hori... nola da?... planktona asko dagoenean *urerri* gehiago izaten da. *Urerri*, jakina, ilargirik ez dagoenean ikusten da).

“Urerrire, ardora ikusteko aukeri emoten dabena. Itargixerain ezta urerreik. Goi tapauk etten dau urerri”. (Bedialauneta Laka Jose Mari).

(*Urerri* da, ardora ikusteko aukera ematen duena. Ilargia denean ez dago *urerrerik*. Zeru estaliak eginarazten du *urerri*).

“Eta antxobi datorrenin seuk ikusikosu suritxasune, on ez, on aparatuk atrapatzen dau dana. Ur erri botaten dau arek. Da, ba, berak botaten daben suritxasune, ardora ta ur erri gausa bardiño ri. Lena eoten giñan zain gaba eñ arte, gaba etxen sanin, patroik esateban ze, “aire atzea, ikusi ia elisik ur erri ataten daben”, eta arraño ardora, dana ra bat”. Zati hau Mikel Etxaburu Osak (“Ondarruko arrantzaleen lexikoa eta toponimia” Doktorego Tesia) Boni Lakari (*Bizkargiku*) jasotakoa da.

Arrantzaleek ondo asko zekiten (dakite) *urerri* zer den, eta *ardora* zer. Ordea, gauza bakoitzaren ñabardurak hitzez aditzera ematea beste kontu bat da. Batek baino gehiagok esan izan dit gauza bera dela (*ardora* eta *urerri*). Josebak (Badiola Urresti) adibidez, dio, “*urerrirain, arrixero botatezu ureta, ta ikustezu arrixero andule fosforu botaten*”. Jose Marik (Bedialauneta Laka) ematen digu pista zuzena: “*Urerrire, ardora ikusteko aukeri emoten dabena. Itargixerain ezta urerreik*”. Beraz, nahiko argi dago *urerri* eta *ardora* ez direla gauza bera (ikus, *ardora*). *Urerri*, gauetz ilargirik gabe, itsasoan urak izaten dituen baldintza jakin batzuek osatzen dute; eta baldintza horiek ematen direnean (*urerri* dagoenean) ikusten da arrain multzoak (antxoak, sardinak) ematen duen argitasuna, fosforeszentzia (*ardora*). Bonik dioenez, patroiak gauetz esaten zuen begiratzeko ea “*elisik urerri ataten daben*”, hots, *ardora* begiztatu aurretik, ea itsasoko urak *urerri* bazuen.

URÍ

Uda (“verano”). *Uri* asko-be naxa gendun guk neu baño (Uda negua baino askoz ere maiteago genuen). *Uri baño* gauza obiarik ez euan (Uda baino gauza hoberik ez zegoen).

Udan, alde batetik epelago eta eguraldi hobeak. Bestalde berriz, eskolara joan beharrik ez eta ia egunero igeri egitera, hondartzara nahiz beste nonbaitera. *Kresala* tabernako mandatuak egin behar izaten genituen; baina, eginbehar horiek betez gero, bikain. Gainera, herriko jaiak, *Andramaxak* ere udan, abuztuan, izaten ziren. Hori ez dute aldatu, orain ere hala dira.

URKAMENDIXE

Urkamendia (“ahorcamiento”). *Gurasuk ill zittun eta urkamendixe emotzen* (Gurasoak hil zituen eta urkamendia eman zioten).

URKATU

Urkatu (“ahorcar”). *Txikittatik ikasiendun Judas urkatu eiñtzala* (Txikitatik ikasi genuen Judas urkatu egin zela). *Mollan bixi giñanin, barruko aldetik, karkabin bestekaldin, geure pare-parin bixi zan gixon zar ba-pe urkatu eiñtzan* (Nasa Kanean bizi ginelarik, barruko aldetik, karkabaren beste aldean, gure pare-parean bizi zen gizon zahar bat urkatu egin zen).

URKILLI

Urkila (“horquilla”). Bi mutur zituen burdinazko ziri arkuduna. Emakumeek erabiltzen zuten buruko ile multzoei eusteko, horregatik *buruko urkilli* ere esaten zitzaion. *Orduko andrak ule moltzo andixak eukitten zittuezen burun, eta urkilli asko usateben uliai eusteko* (Garai hartako emakumeek ile multzo handiak izaten zituzten buruan, eta urkila erabiltzen zuten ileei eusteko).

ÚRKO

Eibar inguruan *Urko* zeritzan mendia zegoela jakin aurretik, *Eibar-Urko* futbol taldearen izena entzun genuen, Ondarroako *Aurrera* futbol taldearen aurka jokatzeko baitzuen noizetik noizera. *Urko* mendiaren berri geroago jakin genuen.

URKULI

Urkila (“horquilla”). *Urkulak*, zurezko urkilak izaten ziren. Tretzak egiteko beharrezkoak. Hain zuzen, tretzaren kordelak urkilatik zintzilikatuta egoten ziren. *Sasoi baten tretzak etteko, lelengo, arrantzalik, mendire jun birrixateben urkulak ettea* (Garai batean tretzak atontzeko, lehenik, arrantzaleek mendira jo behar izaten zuten urkilak egitera).

UR-LAÑÚ

Ur-lainoa. Hotz handia egiten duenean, gehienetan uraren tenperatura kanpoko baina epelagoa izaten da, eta orduan errekaen gaineko aldean sortzen den lainoari deitzen zaio *urlaño* (ur-lainoa). Fenomeno hori batez ere goizetan eguzkia irtetea sortzen da. *Errixoik ezta tokixan ezta ur-lañoik; bestelako gurma eongora, bañe, urlañoik ez* (Errekarik ez dagoen lekuan ez da ur-lainorik izaten; lainoa egongo da baina, ur-lainorik ez). *Apartetik beatzemozu, ur-lañoik errixun formi eukitten dau, errixuko uran gañin eoten dalako bakarrik* (Urrutitik begiratzen baduzu, ur-lainoak errekaen forma izaten du, erreka uraren gainean baizik ez baita sortzen). Lainoa adierazteko gure artean *laño* berba ez da erabili izan, *gurma* baizik. Ordea, hemen, berba konposatu honetan, agertzen zaigu: *ur-laño*.

ÚRRAK

Hurak (“avellanas”). *Urrak arrixaz jota apurtzen genduzen* (Hurak harriaz jota puskatzen genituen). Berba hau ia beti pluralean erabiltzen genuen. Norbaiti eskatzerakoan nahiz eskaintzerakoan, orduan singularrean. *Naizu urra bat?* (Hur bat nahi al duzu?). *Andresek urra bat emozta* (Andresek hur bat eman dit).

URRÁ ARBOLI

Hur arbola (“avellano”). *Urra arbola asko ezkenduzen ikusten* (Hur arbola asko ez genituen ikusten).

Beste zuhaitz mota batzuk bezala, hau ere hurrak zituenean ezagutzen genuen ondo, osterantzean ez.

URRATU

Urratu (“rasgarse”, “arañarse”). Beraz, gorputzeko zeinahi atal urra zitekeen, baina, bai arropak edo oinetakoak ere. *Gure umik belaun bixak urratute ekarrittuz* (Gure umeak bi belaunak urratuta ekarri ditu). *Kexa lapurretan gebizela Akillako Antoniok segi eizku. Mendixan bera salto eiñddot eta praka guztik urratuttuaz* (Gerezi lapurretan genbiltzala Akilla baserriko Antonio atzetik etorri zaigu. Mendian behera salto egin dut, eta galtzak erabat urratu ditut).

Guk, belaunak urratzerakoan hartzen genuen min. Gure amak berriz, guk abarketak edo arropak urratzen genituenean.

URRATUNI

Arropak izan dezakeen urratu une bat. *Gonan dakazun oixe urratunioi segixan konpondukotzut* (Gonan duzu urratu une hori berehala konponduko dizut).

URREATU

Hurbildu (“acercarse”). *Gixonezko bat urreatu eta berbetan asiaztan* (Gizon bat hurbildu eta hizketan hasi zitzaidan). *Molla ertzea gexei ez urreatu ureta jausibaik* (Moila ertzera gehiegi ez hurbildu, uretara eror ez zaitezen).

URRENA

Beatzi (bederatzi) berbari lotuta baizik ez genuen erabiltzen: *beatziurrena* (bederatziurrena: *nobení*). *Antiuko Amaberjiñin beatziurrena gaur asten da. Ez aztu-e!* (Antiguako Amaren bederatziurrena gaur hasten da. Ez ahaztu gero!). *Illuntzetan-da, elixa juti ezkazkun asko gustaten, bañe Antiuko beatziurrenea bai* (Iluntzetako elizkizunetara joatea ez zitzaigun asko gustatzen, baina Antiguako bederatziurrenere bai).

Bederatziurrena beste makina bat santu, santa eta Ama Birjinei egiten zitzaien, baina guk Antiguako Amarena baizik ez genuen egiten.

URREBURU

Urraburua (“dorada”). Bisiguaren tamaina eta formako arraina; kolore grisekoa. Buruan, begien ondoan urre koloreko arrastoa, marra hori bat izaten du. Hortik datorkio hain zuzen izena. Sukaldaritzan guztiz estimatua. *Urreburu, erozelan-be ederra, bañe, ojaelin erreta ederrena* (Urraburua, zeinahi erataraz prestatuta ere gozoa izaten da, baina, parrillan erreta onena). *Sasoi baten urreburu besiuana aldin gitxi atrapatezan* (Garai batean urraburua ez zen bisigua adina harrapatzen).

URRETXINDORRA

Urretxindorra (“ruiseñor”). *Urretxindorra kantaten famau zala esaten dabe* (Urretxindorra kantari trebea zela esaten dute).

Don Segundo Egañak, Iruñeko katedralean kanoniko urte mordoa eman ondoren, erretiroa hartu eta Ondarroara itzuli zenean, umeen (mutilak bakarrik, neskarik ez) korua osatu zuen. Kantak ikasten hasi ginen eta tartean “*Beti pozez*” abestia: “*Beti pozez fede biziz eman gatoz kantari. Kresal usaiñ, arraiñ mamiñ, gure oñak agiri. Basoan urretxindorra itsasoan kulixka. Ala gabiltz beti katuz Ondarruko umeak*”. Kantu berri hau ikasi genuenean ohartu nintzen txori horren izenaz.

URRÍ

Urrea (“oro”). *Urri bagenkixen balixo andiko gauzi zana* (Bagenekien urrea balio handiko gauza zela).

Urre koloreko gauzak ikusten genituen, eta eskuartean erabili ere bai; batez ere eliza inguruan, sakristian. Baina urrerik edo urrezkorik ezer ez. Erakusleihoren batetan ere bai *urrezko erloju* edo *urrezko kati*. *Garbiñei urrezko belarritakuk erregala eidotzez* (Garbiñeri urrezko belarritakoak oparitu omen dizkiote). *Urrezko kati-be ikusten gendun, bañe, beste baten kokotin* (Urrezko katea ere ikusten genuen, baina, beste baten lepoan). *Gure kokotin urreik ez bañe San Blas eunin elixan berankatutako ari zurixe bai*. *Bueno, zurixe lelengoko eunetan, gero illuntxua* (Gure lepoan urrerik ez baina, San Blas egunean elizan bedeinkaturiko hari zuria bai. Bueno, zuria lehen egunetan, gero apur bat ilunagoa).

URRÍK EMÓN-BEZ

Konparaziorik ere ez. (“ni por asomo”, “ni de lejos”). *Guk beti saltsa berdin jan ixandou makallau*. *Tomatiaz-be ederra geatzen dala esazkuen; aprobi etteko*. *Eiñ gendun aprobi, bañe gutzat saltsa berdin gozua*. *Urrik emon-bez* (Guk beti saltsa berdean jan izan dugu bakailaoa. Tomateaz ere ederra geratzen dela esan ziguten; proba egiteko. Egin genuen proba, baina, guretzat saltsa berdean gozoagoa. Konparaziorik ere ez).

URRIKO ATUNE

Urrian harrapatzen zen hegaluzea (“bonito que se pescaba en octubre”). *Urriko atun andixe* (urriko hegaluze handia) ere esaten zitzaion. *Urriko atune, atun andixe ixatezan; naidanbeste antxoba jandaku* (Urrian harrapatzen zen hegaluzea, handia izaten zen; nahi zuen adina antxoa jandako hegaluzea).

Urrian hegaluzea urrituz joaten zen, baina, harrapatzen zena handia eta gozoa. Horregatik urriko hegaluzea estimazio handikoa izan da beti.

Horrelako testuinguru zehatzetan (*urriko atune, urriko Amaberjiñi...*) izan ezik, urria berba esaten ez genuen ikasi; horren orde *otubri*.

“Atune otubre arte eotezan. Urriko atune esateakona andixaua ixatezan. Andixe geatzezan. Atunak aukeri eukitteban, da jateku jateban asko: antxobi, antxobi batez-be. Itxoso guzti antxobaz beteta eukitteban-da”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Hegaluzea urrira arte egoten zen. “Urriko hegaluzea” esaten zitzaiona handiagoa izaten zen. Handia geratzen zen. Hegaluzeak aukera izaten zuen eta janari ugari jaten zuen: antxoa, batez ere antxoa. Izan ere itsaso osoa antxoaz beteta izaten zuen).

URRÍN

1.- Hurbil, gertu (“cerca”). Azken silaban du azentua: *urrín*. *Neun sue urrin eukitti nai ixaten da* (Neguan sua hurbil edukitzea nahi izaten da). *Guk elixi urrin geunkan Goiko Torretik junde* (*Goiko Torre* dendatik joanez gero eliza oso hurbil genuen).

Guk, Ondarrun: *urrín* eta *apartin* (gertu eta urruti) erabiltzen ditugu sarrien. Bi berba horietatik eratorritako beste hauek ere bai, baina, ez hain maiz: *urre* eta *aparte*. Beraz, bizkaieraz baditugu antzeko berbak, tartean kontrako esanahia dutenak; azentuari ongi erreparatu behar: *urrín* (hurbil), *úrre* (hurbil), *úrriñ* (urruti, urrun), *urrán* (gertu, hurbil).

2.- *Urré-urrín*. Oso hurbil (“muy cerca”). *Urre-urrian geuazen; entzuten genduzen, bañe gurmi euan zarratu te ez genduzen ikusten* (Oso hurbil geunden; entzuten genituen, baina, laino itxi-itxia zegoenez ez genituen ikusten).

Aurten baten, ortxe Santanderko alturan, gorako bandi artuendu, de, andik entseire atun sardi urre-urrian. Alako baten arraiñ gaiztuk agertuzin de danak eiben ondure. Gexa ezkendun atunik ikusi.

(Duela gutxi, hortxe Santander parean, kanporantz jo genuen apur bat, eta berehala hegaluze sarda ikusi genuen oso hurbil. Halako batean arrain handi batzuk agertu ziren, eta denak hondorantz egin zuten. Desagertu ziren, eta gehiago ez genituen ikusi).

3.*Urríei*. Hurbilegi (“demasiado cerca”). *Gauza bat beixen aurrin urriei ipiñttemozu eziñ ixateozu ondo ikusi* (Gauza bat begien aurrean hurbilegi kokatzen baduzu ezin izaten duzu ongi ikusi).

URROSKOLA

Errekan zehar, azal-azalean ikusten den korrokoi handia. *Errixun beti ikusi ixan da urroskola* (Errekan zehar beti ikusi izan da korrokoi handia).

URRUSTA

Norbait purrustaka hartu. *Miren aiztiana juntzan bakik etteko asmuaz, bañe, usteot urrusta eibala* (Miren ahizparengana joan zen bakeak egiteko asmoz, baina uste dut purrustaka hartu zuela).

URRUSTARI

1.- Purrustada (“refunfuño”). Atsegin ez zaigun zerbaiti edo norbaiti egiten diogu. *Inddar ederrak ata eta furrustari eitze* (Babarrun ederrak atera eta purrustada egin diete).

2.- *Urrustaran bixaldu*. Purrustada eginez bidali. *Diru eskatutzat eta urrustaran bixaldu nau* (Dirua eskatu diot, eta purrustada eginez bidali nau).

URTÉ BARRÍ EÚNE

Urte Berri eguna (“año nuevo”). *Urtebarri eunin beti ettezan bazkai ederra* (Urte Berri egunean, beti egiten zen bazkari aparta).

Kantatu berriz, honela: *Urte barri, txarri belarri, daukanak eztaukanari, emotia sarri*.

ÚRTEN

1.- Irten, itsasora irten, itsasoratu (“salir”). Zeinahi testuingurutan eman daitekeen esanahi orokorraz aparte, berba honek, “itsasora irten” esan nahi du. *Attak-eta, goxeko iruretan urten dabe* (Aita-eta, goizeko hiruretan irten dira itsasora). *Eueldi txarra emon dabe ta eztou urtengo* (Eguraldi txarra iragarri dute, beraz, ez gara itsasoratuko). *Aketxek ontxe urten dau* (Aketxe izeneko txalupa oraintxe itsasoratu da). Noski, *urten* (irten) bizkaieraz “nor-nork” aditza da: *urten dot, eztozu urtengo, bixar urtengou* (urtengo dogu).

2.- Gorputzeko atalen bat bere lekutik irten (“dislocarse un miembro”). *Besuk urtetza ta Blaxireana erun dabe besu sartzea* (Besoa irten zaio eta *Blaxirerengana* eraman dute besoa sar diezaion).

URTENA

Irtena, portaera aldetik ohi baino ausartagoa (“atrevida/o”). Garai batean mutilen portaerari ez zitzaion hainbeste erreparatzen, baina, bai neskenari. *Ori neskioi beti ixan da bixkat urtena* (Neska hori beti izan da apur bat irtena).

URTETXUK

Urte mordoa, urte dezente (“bastantes años”). *Urtik ariñ pasatendi. Atzo zalankun, bañe, urtetxuk ixangori Joseba iltzala* (Urteak azkar igarotzen dira. Atzo zelakoan, baina, dezente urte izango dira Joseba hil zela). *Neuk eztakat ondo gown nox ixantzan, bañe a bafora ondua zala urtetxuti* (Ni ez naiz ongi gogoratzen noiz izan zen, baina, txalupa hura hondoratu zela urte dezente izango dira).

URTÍ

Urtea (“año”). *Zarrantzako urti gaztintzako baño ariña pasaten da* (Zaharrentzat urtea, gazteentzat baino azkarrago igarotzen da).

Urteurrena gogoratzean erabiltzen da. *Gaur urti Gosikan baserrixe erre zala* (Gaur urte bete Gorozikan baserria erre zela). *Gaurdi urtik bafora ondua eta amar gixon ittozile* (Gaur dira urteak txalupa hondoratu eta hamar gizon ito zirela).

URTÍN-URTÍN

Urtero (“cada año”). *Aman eunin urtin urtin etten dou bazkaxe* (Amaren egunean urtero egiten dugu bazkaria). *Urtin urtin jutenga osabai bixitti ettea* (Urtero joaten gara osabari bisita egitera).

ÚRTU

Urtu (“derretir”). *Neun tellatu azpixetan-da, izotz kandelak ettenzin, bañe euzkixak jotebanin urte-be entsegire* (Neguan, teilatu ertzetan izotz-kandelak egiten ziren, baina, eguzkiak jotzen zuenean, bai laster urtu ere).

Guk goizero ikusten genuen kafesnetan sakarina urtzen. Txalupa txikia bezala kafesne azalean ibiltzen zen, poliki-poliki urtuz. Horregatik azukrea baino nahiago izaten genuen. Izozkia ere urtzen ikusten genuen, baina ez gurea, beste batena baizik. Gure eskuetan, izozkiari ez genion urtzeko astirik ematen. Urtzen hasi orduko irensten genuen).

URTXAKURRE

Urtxakurra (“perro de agua”). Txakur hauei buruz, hiztegietan, definizio desberdinak aurki daitezke. “Arrantzaleei txalupako lanetan laguntzen dien txakurra” (*Euskal Hiztegia*. Ibon Sarasola. *Elkar*. 2006). “Ile luze eta kizkurreko txakur handia, lepoa motza, burua biribila eta belarriak eroriak dituen, igerian ondo egiten duena” (*Euskal Hiztegi Modernoa*. Elhuyar / Elkarlanean. 2000).

Guk urtxakurrak arrasteko txalupetan ikusten genituen: ile kizkurdun txakur txiki samarrak. Igerian guztiz trebeak. Jabeak uretara makilatxo bota eta zalantzan ibili gabe uretara murgil egiten zuten makilaren atzetik. Beste txakur batzuk berriz, uretara salto egin baino nahiago izaten zuten lehorrean geratu. *Gure attak-eta urtxakur famau eukiben baforin*. (Gure aitak-eta, urtxakur trebea izan zuten txalupan).

Txomin Artola kantariak *Txuriko* abestian aipatzen digu arrantzaleek txalupan izaten zuten txakurra: “Ihes zihoan arraina harrapatzailea”. Amutik askatuta ihes zihoan arrainari salto egiten zion: “Txakurra jausten zen eta bet-betan hartzen zuen hortzetan”. Beste ahapaldi baten honela dio: “Uhin izugarriak ez zuen izutuko, arraina utzi baino lehenago itoko”.

Eibarren, igaraba (“nutria”) aditzera emateko erabiltzen dute berba hau: *urtxakurra*.

URUNE

Irina (“harina”). *Kroketak ero mexamela etteko gure amak urune asko usateban; batte arraÑe pla-pla etteko-be* (Kroketak edo bexamela egiteko gure amak irina franko erabiltzen zuen; baita arraina arrautzeztatzeko ere). *Gure etxin urunik ezan faltaten* (Gure etxean irina ez zen falta izaten). Irina ipuin batean agertzen zitzaigun. Izeba Puritak kontatzen zigun ipuinean izaten zen: ***Auntz batek zazpi auntzkume eukazen. Eun batean amak etxetik urteban jateko bille; baÑe esatzen auntzkumiai ateik iÑoi ez zabaltzeko. Lobu jun gakuen ati joten; baÑe auntz kumik, ate azpittik lobuai ainkak ikusitzezen da eztotzen ateik zabaldu. Ordun lobuk ze eiban?, ainkak urunaz zurittu, eta osta-be auntzan etxea juntzan ati joten...***

(Ahuntz batek zazpi antxume zituen. Egun batean ama etxetik irten zen janari bila; ordea, antxumeei esan zien aterik ez zabaltzeko inori. Otsoa joan zitzaien ate joka; baina, antxumeek ate azpitik otsoari hankak ikusi eta ez zioten aterik zabaldu. Orduan otsoak zer egin zuen?, hankak irinez zuritu, eta berriro antxumeen etxera joan zen ate joka...).

URZELAI

Ondarroan ez dut entzun izan abizen hau. Ordea, beti izan genuen Don Anjel Urzelairen entzutea: apaiz zarautzarra. 1904an Zarautzen jaio, eta hogeita hiru urte zituela joan zen Ondarroara. Musika arloan lan bikaina egin omen zuen. Ikus, *abari*.

ÚSA

1.- Ohitura izan (“ser costumbre”). *Andramai eunin, fuego artifizialak ikusitte gero, attaz da amaz mantekau jatea joten giñan. Lena oixe usatezan* (Andre Mari egunean, su artifizialak ikusi ondoren, aitarekin eta amarekin izozkia jatera joaten ginen. Horixe zen ohitura).

2.- Estreinatu (“estrenar”). Zerbait lehen aldiz erabili. *Auxe guardasolau gaur usarot* (Aterki hau gaur estreinatu dut). *Oneik belarritakuok Andramai eunin usa nittuzen* (Belarritako hauek Andre Mari egunean estreinatu nituen). Ordea, maizenik jantziei eta oinetakoei dagokienez erabili izan dugu aditz hau. *Atzo usa nittuzen zapatak gustoaakaz* (Atzo estreinatu nituen zapatak gustura ditut). *Au soñeko gorrixau usabaikure* (Soineko gorri hau estreinatu gabea da).

USABA

1.- Ugazaba, jabea (“amo”, “patrón”). *Usabai etxi paatea joten giñanin, zor geuntzan diro guzti, ta gañea arrañe eruten geuntzan* (Ugazabari etxearen hilekoa ordaintzera joaten ginenean, zor genion diru guztia, eta gainera arraina eramaten genion). *Usaba ondo porta zan guaz* (Ugazaba ongi portatu zen gurekin).

2.- *Usabandri*. Ugazabandrea (“patrona”, “ama”). *Usabandrik ondo paateozkun bañe bai biarra eraiñ-be* (Ugazabandreak ongi ordaintzen zigun; baina, lana gogotik eginarazi ere bai). Berba hau batez ere neskame joaten ziren neskek erabiltzen zuten.

Gure garaian, eta aurretik ere bai, txalupen nahiz kontserba fabriken jabeak aipatzean, gizezkoen izenak edo deiturak izendatzen ziren: *Guenaganeko fabrika, Ortizeneko fabrika, Kortazarren txalopi, Alegrianeko fabrika eta abar*. Ordea izan zen salbuespenik: *Mai Tobaneko fabrika*. Fabrika honen aipamena egitean, jabe legez, inoiz ez zen gizezkoen izenak aipatzen; beti Maria “*Toba*” (Maria Markuerkiaga Solabarrieta). “*Toba*” familiako partaide zenez, Maria “*Toba*” (Ondarroan, “*Mai Toba*”).

USAIÑDDU

1.- Usain txarreko bihurtu, usaindu (“oler mal”, “heder”). *Au arrañau usaiñddutera. Au ezileike jan* (Arrain hau usainduta dago. Hau ezin daiteke jan). *Au okelgau ariñ ezpozu jaten usaiñddu engoatzu* (Okela hau, baldin eta azkar jaten ez baduzu, usaindu egingo zaizu).

2.- Usain egin (“oler”). *Au teliau usaiñdduzu? Larrosa usaiñeauke* (Ehun hau usaindu al duzu? Arroza usaina du). *Usaiñddu au berdelau. Ezta ona* (Usaindu berdel hau. Ez dago ona). *Txakurra-pe oixe etten dabe, jan aurretik lelengo usaiñddu* (Txakurrek ere horixe egiten dute, jan aurretik lehenik usaindu).

Honen sinonimoa: *usaiñe eiñ. Eiñ usaiñe aunetxei bedarronei* (Usain egin belar honi). *Eiñ usaiñe onei okelionei ia onaran* (Usaindu ezazu okela hau, ea ona dagoen).

USAÑE

1.- Usaina (“olor”). *Etxin sartu gazenin billots usaiñe arturou* (Etxean sartu garenean arkume usaina hartu dugu).

Mendi eta baserri inguruan hartzen ziren fruta, lore, belar ebaki berri nahiz gari usainik ez genuen hartzen. Kresal usainarekin konformatzen ginen. Antxoa garaian berriz, fabrikara antxoari burua kentzera joaten hasten ginenean sartzen zitzaigun antxoa gaziaren usaina hezurretaraino, eta udan igerian hasi bitartean ez gintuen uzten usain sarkor horrek.

2.- *Usaiñ gozú*. Kolonia (“agua de colonia”). Emakumeek erabiltzen zuten, eta ume txikiei ere egiten zieten usain gozoa. Gure inguruan behinik behin, gizek eta mutilek ez zuten usain gozorik egiten.

USATA

Ohituta (“acostumbrado/a”). *Olattenik bixitten usataraz orreik* (Horrelaxe bizitzen ohituta daude horiek). *Eunero goxeko seiretan altsaten usata geuazen* (Egunero goizeko seietan jaikitzen ohituta geunden).

USAXU

Usadioa (“costumbre”). *Ateik ate kantaten ibilltti ixatezan Gabon Euneke usaxu* (Aterik ate kantatzen jardutea izaten zen Gabon Eguneke usadioa). *San Jun bexperan suak etti antxiñako usaxure* (San Joan bezperan suak egitea antzinako usadioa da).

USTELA

1.- Ustela (“podrido/a”). *Sagarran artin batzuk ziñdduk ixatezin eta beste batzuk ustelak* (Sagarren artean batzuk zindoak izaten ziren, eta beste batzuk ustelak). *Intxaur ustelik eztoubir* (Intxaur ustelik ez dugu behar).

2.- *Ustél usañe*. Ustel usaina (“olor a podredumbre”). *Karkaban ustel usañera. Jundan aste betin illddako arratoi bata ortxe-ta, orretxena ixangora* (Karkaban ustel usaina nabari da. Joan den aste betean hildako arratoi bat dago hortxe, eta horrexena izango da).

USTELDU

Usteldu (“pudrir”). *Sagar ustel bat naiku ixatezan inguruko guztik usteltzeko* (Sagar ustel bat aski izaten zen inguruko guztiak usteltzeko). *Gurea bezeruk sasoiko fruti asko ekarteban, eta guk frutiai ezkeuntzan emoten usteltzeko astirik* (Gurera esnedunak garaian garaiko fruta ugari ekartzen zuen, eta guk ez genion frutari usteltzeko astirik ematen).

ÚSTI

1.- Ustea, asmoa (“intención”, “idea”). *Nire usti zan goxin goxa urten, mendi-buelti eiñ dde euerdirako etxea etorti* (Nire ustea zen, goizean goiz irten, mendi buelta egin eta eguerdirako etxera itzultzea). *Oixe ustioi dakau: biarra danon artin amattu te danok batea jun* (Uste hori gudu: lana denon artean bukatu eta denok batera joan). *Ezta eueldi eder-ederra, bañe, baakat itxosako usti* (Ez du egiten eguraldi ederra, baina, badut itsasora joateko asmoa).

2.- *Úste ixán*. Uste izan. *Nik usteot obarala au biarrau ontxe goxin amaitzi* (Nik uste dut hobe dela lan hau oraintxe, goizean, bukatzea). *Nik eztot uste au olan enbizanik* (Nik ez dut uste hau horrela egin behar zenik).

3.- *Ústebaik*. Uste barik (“inesperadamente”). *Berak ba-pe ustebaik entzutetsu eiñdde* (Berak batere uste gabe, sonatua egin da).

4.- *Ústebaiku*. Uste gabekoa (“imprevisto/a”). *Aldez aurretik antolatu edo prestatu gabea. Atzoko afaxe ustebaiku ixantzán* (Atzoko afaria uste gabekoa izan zen).

5.- *Ústez*. Ustez. *Ustez biarra ondo eiñ gendun guk. Bañe, etorri zan uzaba, ta osta-be dana, barrien barri, eiñ birrixantzán gendun* (Ustez lana ondo egin genuen. Ordea, etorri zen ugazaba, eta berriro dena egin behar izan zen).

USÚ

Usoa (“paloma”). *Usuk beti ikusten genduzen alamera ingurun* (Usoak beti ikusten genituen zuhaizti inguruan). *Sekule ez geuntzen usuai jaten emoten. Geutzako ez bageunkan, usuai emongo geuntzen!* (Usoei ez genien behin ere jaten ematen. Geuretzat ez bagenuen nola emango genien bada usoei!). *Attak iñox ekarri ixazkun usu itxosotik* (Aitak, inoiz ekarri izan zigun usoa itsasotik).

UTSÁLAPIKU

1.- Itsulapikoa (“hucha”). *Beste baten utsalapiku erdi beteta ikusten gendunin, guk eziñ ixaten gendun siñistu* (Beste baten itsulapikoa erdi beteta ikusten genuenean ezin izaten genuen sinetsi).

Itsulapiko gehienak dendan erositakoak, lurrezkoak, izaten ziren. Guk, kristalezkoa ere inoiz izan genuen. Arrasteko sareek, kortxoek ordez kristalezko bolak izaten zituzten alde batetik. Barrua hutsa zutenez, horiexek bihurtzen genituen itsulapiko. Zerra berezi batez eta pazientzia handiz egin behar izaten zitzaion zulo fin-fina, txanpona sartzeko modukoa. *Utsalapikun zulu ixan bizan txoandixe ero pezeti kabiaterko moruku, bañe, andixei ez, bestelan guk ata-be laste engoendun-de* (Itsulapikoaren zuloak izan behar zuen txakur handia nahiz pezeta kabitze modukoa, baina, ez handiegia, izan ere guk atera ere berehala egingo baikenuen).

2.- *Utsalapiko apurtzi*. Herriko festetan, Andre Mari biharamunean, San Roke egunean, plazan umeen jolasak antolatzen ziren. Horieta bat *utsalapiko apurtzi* izaten zen hain zuzen: soka batetik zintzilik txanponez betetako itsulapikoa, eta mutikoa (neskarik ez zen ausartzen) begiak estalita makila eskuan zuela. Makilaz jo eta itsulapikoa hautsi behar zen, barruko diruaz jabetzeko.

ÚTSE

1.- Hutsa, hutsik (“vacío/a”). *Guk utsalapiku geunkanin-be, gexenetan utse eotezan* (Itsulapikoa izaten genuenean ere, gehienetan hutsa egoten zen). *Gerrick urtebanin aringaingan eskapaben, eta andik iru urtea bueltan etorri zinin etxi utse topaben* (Gerra sortu zenean arrapaladan alde egin zuten, eta hiru urte igaro ondoren itzuli zirenean etxea hutsa aurkitu zuten).

2.- Bakarrik (“con solo”). Aurretik aditza eramaten du: *ikuto utse eiñdde, beatu utse eiñdde, pentsa utse eiñdde... Ikuto utse eiñdde jausi zan* (Ukitu eginda bakarrik erori zen / Ukitu besterik egin gabe erori zen). *Ara mendi punta arte junbiazela pentsa utse eiñdde kantsa ettena* (Mendi tontor hartara joan behar dugula pentsatuta bakarrik nekatu egiten naiz).

3.- Oso gutxi (“poca cosa”, “muy poco”). *Pentsateneban asko kobrakostala, bañe utse ixan da* (Pentsatzen nuen asko kobratuko zidala, baina, oso gutxi izan da).

UTS EIÑ

Kale egin (“fallar”). *Peloti inddar guztiaz jotea juna, bañe uts eitzat* (Pilota indar osoz jo nahi nuen, baina huts egin dut). *Kalatxoixai arrixe bota ta uts eitzat* (Kalatxoriari harria bota diot baina, ez dut jo).

Guri jolaserako, jokoetarako eta kirolerako balio zigun berba honek; beste hainbat egoeratarako ere bai. *Jaui etorrirre ta makilliaz geu jotea eiñddau bañe, ust eizku* (Jabea etorri da eta makilaz jotzera egin digu, baina, huts egin du).

Helduek aldiz, beste testuinguru batzuetarako erabiltzen zuten. *Gaur arte eunero juna Antiuko beatziurrenea, baina, gaur uts eiñddot* (Gaur arte egunero joan naiz Antiguako Amaren bederatziurrenera, ordea, gaur huts egin dut).

UTS ERO BÉTE

Futboleak nahiz pilotan, indarrik eta amorrurik handienaz pilota edo baloia jotzeko ahalegina egitea. Horrelakoetan, jotzeko eta kale (*uts*) egiteko aukerak ehuneko berrogeita hamarrean izaten ziren. Baloari edo pilotari ematen bazitzaion golpe latza gertatzen zen; ordea, sarri kale egiten zen. Beste zenbait kirol, jolas edo jokoetarako ere balio zigun lokuzio honek.

ÛTSIK ETORRI

Esku hutsik itzuli (“volver con las manos vacías”). Beste hainbat testuingurutarako balio zigun arren, testuinguru bat nagusitzen zitzaizen beste guztiei, hots, itsasora arrantzara irten eta etxera esku hutsik itzultzea. *Aste bete itxosun pasa ta utsik etorriri* (Itsasora arrantzara irten, aste bete itsasoan eman eta ezer harrapatu gabe, arrainik gabe, itzuli dira). *Batetik eueldi txarra ta bestetik aberixi, utsik etorriri* (Batetik eguraldi txarra, eta bestetik matxura, arrainik gabe itzuli dira). *Saar lapurreta junga, bañe jauik txakurraz segi eizku te utsik etorriga* (Sagar lapurretara joan gara, baina, jabea txakurrarekin etorri zaigu atzetik eta hutsik itzuli gara).

UTSITTU

Hustu (“vaciar”). *Obri enbibela ta bodegi utsittu bizala esazkun* (Obrak egin behar zituztela eta sotoa hustu behar zutela esan zigun). *Beteta geunkazenin, patrikarak utsittu etten genduzen guk otzin* (Beteta genituenean, patrikak amen batean husten genituen).

UTSUNI

Hutsunea (“espacio vacío”, “hueco”, “vacío”). *Frontoiñ jente asko euan bañe utsuna-pe ba euazen* (Frontoian jende asko zegoen, baina, hutsuneak ere baziren). *Amaordi ixango zan, bañe, Juanita iltzanetik or etxin utsune andixe geature* (Amaordea izan arren, Juanita hil zenetik etxe horretan hutsune handia sumatzen da).

UXATU

Uxatu (“espantar”). *Sarrixen uxatzen genduzenak katuk ixatezin* (Maizenik uxatzen genituenak katuak izaten ziren). *Txikixe bazan, txakurre-be uxatzen gendun, bañe, txakurrakiñ amu ezpanin. Gañea txakure bixkat andixe bazan, oba jamoni-pe ez etti* (Txikia izanik, txakurra ere uxatzen genuen; ordea txakurrekin oso kontuz eta argi ibiltzen ginen. Gainera, txakurra, baldin eta apur bat handia bazen, hobe jaramonik ere ez egitea).

Guk, egin behar ez genituen okerkeriak sarri burutzen genituen, eta horregatik, beste batzuei geu uxatzea tokatzen zitzaien.

UXOLA

Euri handiak egin ostean errekek ekartzen zuen ur korronte bortitz eta lur kolorekoari deitzen genion *uxola*. *Uxola demasaator* (Errekak ur korronte bortitza eta lur kolorekoa dakar).

Uxol handia 1953ko urriaren 14an izan zen. Zubi Zaharra orduan erori zen azken aldiz. Goizeko hirurak edo laurak aldera jausi zen. Gu Nasa Kalean (*Mollan*) bizi ginen, baina ni ez nintzen zarataz esnatu; beste askok, erortzerakoan atera zuen zarataz esnatu zirela esan zuten. Goizean jaiki eta Zubi Zaharra falta! Atera zuen olatuak inguruan zeuden pare bat txalupa txiki hondoratu zituen. Gure aitaren osaba bat, osaba Andres (Andres Badiola) bere emaztea (*Ixiko Present*) eta beraien seme Simon izan ziren zubi hartatik pasa ziren azkenak. Beraiek zubia gurutzatu eta berehala erori omen zen. Haiek zuten txalupa (*Santa Teresita*), orduko baxurako txalupak baino apur bat txikiagoa zen, berdea. *Mollan*, Zubi Zaharretik hurbil, *Astilleru* auzoko aldean edukitzen zuten lotuta. *Uxol* gogorra zetorrela eta txalupa ondo lotzera joan ziren. Beren lanak egin eta etxera zetozeela (*Mollan* bizi ziren) gertatu zen.

UXÓL-ÛRE

Euri handiak egin ondoren errekek ekartzen duen lur koloreko ura. Kolore horretako urari “*ur moliue*” ere deitzen zaio. *Batzutan kresalea bajaten giñan zeozetako ur bille; bañe uxol-urik ezkendun nai ixaten, garbixe baño* (Batzuetan erre kara jaisten ginen zerbaitetarako ur bila, baina, lur koloreko urik ez genuen nahi izaten, ur garbia baizik).

ÚXU

Irrintzia (“grito mantenido lanzado en fiestas y bailes populares”). *Uxu andrazkuk etteben eta gixonezku-pe bai* (Irrintzia andreek nahiz gizonek egiten zuten). *Simon (Simon Badiola) famau zan uxu etten* (Simon Badiola oso trebea zen irrintzia botatzen).

UXÚ

Neskatoei buruan jartzen zitzaion apaingarria (“adorno que llevaban las chicas en el pelo”). *Lena, neska txikixak eruteben uxu* (Garai batean buruko apaingarria neskatoek eramaten zuten).

UZKARRA

Puzkarra (“pedo”). *Uzkarra zaatarune ta usaiñddune ixaleike; zaatabaiku te usaiñddune-be bai. Batte zaatarune ta usañpaiku-be* (Puzkarra zarataduna eta usainduna izan daiteke; zaratarik gabea eta usainduna ere bai. Baita, zarataduna eta usainik gabekoa ere).

Iparraldean eta Bizkaian *uzkarra* edo *uzkerra*, eta Gipuzkoan *puzkarra* edo *puzkerra*: uzkitik kanporatzen den heste-gasa. Batzuek hotsa egiten dute; beste batzuk aldiz isilean irteten dira. Uzkerra, datorrenean bota egin daiteke, edo gorde. Norberaren osasunarentzat hobe botatzea. Zenbaitetan, uzkerrak, alde egiten du nahi gabe. Norbera bakar-bakarrik dagoenean zalantzarik ez da egoten. Jendartean zaudenean sortzen dira zalantzak: kontrolatuta bota zaratarik gabe, jakinaren gainean usaina zabalduko dela, edo gorde.

Nire emaztearen amonak (Tomas Urkidi Maruri, 1890ean Aulestin jaioa) esaten zuen bi dauden lekuan jakina izaten dela puzkerra nork bota duen, baina, hiru daudenean puzkerra “galdu” egiten dela, hots, ezin izaten dela jakin nor den jabea. Bota duenak badaki bera izan dela. Beste bietako bakoitzak, berriz, badaki berak ez duela bota; baita ere badaki beste bietako batek bota duela, ordea, nork bota duen ez. Aldi berean, bota duenak badaki beste biek ez dakitela nork bota duen. Jakina, horrelakoetan, puzkarraren balizko jabeari begiratzea alferrik izaten da, aurpegian inori ez baitzaio igartzen puzkarra bota duenez.

UZKARRUMI

Neba-arreben artean gazteena (“la/el más joven entre las/los hermanas/os”). Seme-alaba ugari izan ondoren azkenari deitzen zitzaion horrela, neska nahiz mutila izan. *Gu zortzi anaxarreba ixan giñan, eta Mikel uzkarrumi* (Gu zortzi neba-arreba izan ginen, eta gazteena Mikel).

Semea nahiz alaba, bakarra denean, nahiz bi edo hiru direnean ezin esan *uzkarrumi*. Norbaitek pentsatuko zuen, zazpi edo zortzi seme-alaba izan ondoren, hurrengoa, azkena alegia, puzkerra botatzea bezain aise egin zitekeela. *Aurretik ainbeste eiñdde gero atzanengoku uzkarra morun* (Aurretik hainbeste egin ondoren azkena puzkerra bezain erraz). Hor egon daiteke berba honen jatorriaren arrastoa? Horrela bada, gizonen batek asmatuko zuen; erditzea zer den dakienak inola ere ez.

UZKARTIXE

Uzkerrontzia, uzkertia (“pedorro/a”). Puzker asko botatzen dituen. *Uzkar asko bota arren inok ezparau jakitten zeñek botaraben, a ezta uzkartixe; zaatarunak asko botaten dabenara uzkartixe bestintzat* (Puzker ugari bota arren inork ez badu jakiten nork bota dituen, hura ez da uzkertitzat jotzen. Besteentzat uzkertia da zaratadun puzker ugari botatzen dituen). *Umetan gure seme nausixe ixantzan puzkartixe* (Umetan gure seme nagusia izan zen uzkertia).

UZTAIXE

Uztaia (“aro”). Guk ez genuen ikasi berba hau erabiltzen. Nik lehenengoz amari entzun nion *uztaixe* berba, eta geroago osaba Joni ere bai. Harrezkero entzuterik ez zait gertatu.

“Ontxe Gasaganekuk bixirizen lekun Doña Monikak-eta euken salasoi fabriki. Gure osaba Kamiñaneku, barrilleru zan, barrillak etten dottune. Salasoi fabrikako barrilleru: tiñak-eta eiñ-dde, uztaixak eta ipiñi-tte...”. (Basterretxea Irusta Miren).

(Orain “*Gasaga*” familia bizi den lekuan Monika andereak-eta zeukaten kontserba fabrika. Gure osaba “*Kamiña*” familiakoa, upelgilea zen, upelak egiten zituen. Kontserba fabrikako upelgilea: tinak-eta egin, uztaiak-eta ipini...).